Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986
чылдың
июнь
1
воскресенье
№ 128 (13128)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

РСФСР-ниң Дээди Соведин чыылдырар дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының он бирги чыыжының үшкү сессиязын 1986 чылдың июль 1-де Москва хоорайга чыылдырар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
В. ОРЛОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
В. НЕШКОВ.

Москва, 1986 чылдың май 30.

• • •

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының үшкү сессиязынга даараазында айтырыгларны чугаалажып көөрү-биле киирерин РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму дыңнадып тур:

1. 1986—1990 чылдарда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайы.
2. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайы.

КИЖИ БҮРҮЗҮНГЕ— КЫЛГАН ШАА-БИЛЕ

Сөөлгү чылдарда ниитилелдиң бүгү талаларынга хоойлу-дүрүм камгалалын быжыглаары-биле эвээш эвес ажылды чуртка кылып чоруткан. Ынчалза-даа бо угланыышкынга күжениишкиннер кажан-даа кошкавас ужурлуг. Кижизидилге ажылының беримчелиин улам бедидер, хоойлу-дүрүмнү улам сайзыраңгайжыдар апаар.

Бистиң хамааты база күш-ажыл, саң-хөө база административтиг, ажыл-агый база кеземче хоойлу-дүрүмүвүс эргелеп башкарылганың экономиктиг арга-хевирлерин нептередиринге, күш-ажылдың болгаш хереглелдиң хемчээлин дээштиг контрольдаарынга, социал чөптүг чоруктуң принциптерин амыдыралга боттандырарынга улам идепкейлиг идиг бээр ужурлуг деп СЭКП-ниң XXVII съездизинге демдеглээн. Кижи бүрүзүнден — шыдаар шаа-биле, кижи бүрүзүнге — кылган шаа-биле деп социализмниң кол принцивин амыдыралга чайгылыш чок боттандырып чорудар херек.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң талазы-биле съездиниң идип үндүрген сорулгаларын совет улус бодунуң эң чугула хереэ кылдыр хүлээп алган. Бистиң ниитилеливисте ак сеткилдиг ажыл, социалистиг өнчүнү быжыглаары Төрээн чурттуң экономиктиг болгаш камгалал хүчүзүнүң, өг-бүле бүрүзүнүң материалдыг чаагай чоруунуң өзериниң кол үндезини, коммунистиг кижизидилгениң эң чугула негелдези болур дээрзин эки билгеш, олар ниитилелдиң байлаан көвүдедирин боттарының ак сеткилдиг ажылы-биле чүткүлдүг чедип ап турарлар.

Ооң-биле чергелештир, СЭКП ТК-ның «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» чоокта чаа парлаттынган доктаалында демдеглеп турары ышкаш, кижилер оорланып, чиижең чоруктар кылып, хээлиленип, хоойлу-дүрүмге дүүшпес өске-даа үүлгедиглер кылып тургаш, күш-ажылчы эвес орулгаларны ап турар. Оларның чамдыктары ажык-кончаа алыр дээн сорулгаларынга күрүне машиналарын, механизмнерни, транспорт аймаан, күрүнениң оран-бажыңнарын, чиг эдин болгаш материалдарын ажыглап турар. Садыгда, амыдырал, коммунал, медицина хандырылгазында, өөредилге черлеринде ачы-дуза чедиргени дээш немелде төлевир албадап алыр, киирген акшаны шиңгээдип алыр, хамаатылар мегелээр, тала-дугай тыртар таварылгалар ам-даа узуткаттынмаан. Албан-дужаалдыг кижилер чамдыкта бодунуң эрге-дужаалын ажык-кончаа алырынга ажыглап турар.

Ол болгаш өске-даа өөдежок таварылгалар амыдыралдың социалистиг хевиринге дүүшпес, ак сеткилдиг ишчилерниң эрге-ажыктарынга чөрүжүп, оларның чөптүг килеңин болдуруп турар. Төп болгаш чер-чер органнарынче чагааларынга олар күш-ажылчы эвес орулгалар алыр чорукту узуткаар талазы-биле дээштиг хемчеглерни алырын негеп турарлар. Ол негелделерни долузу-биле деткивишаан, СЭКП Төп Комитеди ажык-кончаа алыр чоруктарны үзе шавар талазы-биле ажылды үндезини-биле экижидери чугула деп санаан.

Ол бак чүүлдү узуткаары дээш шиитпирлиг шавар халдаашкын — политиктиг, социал-экономиктиг база кижизидикчи улуг ужур-дузалыг херек, нииити партияның, бүгү чоннуң хереэ болур. Ону боттандырарынга партия комитеди бүрүзү, улус депутаттарының Советтери, профэвилел, комсомол болгаш ажыл-агый организациялары, хоойлу-дүрүм камгалалының органнары идепкейлиг киржир хүлээлгелиг. Күш-ажылдың болгаш амыдыралдың бүгү адырларынга совет хоойлулар, социалистиг чөптүг чоруктуң негелделери хажык чок сагыттынып турзун дээш, ажылды идепкейлиг, чаныш-сыныш чок чорудар херек.

Ооң-биле кады бедик хереглелдиң барааннарын бүдүрериниң көвүдедиринге, ачы-дуза чедиреринге хереглелди хандырарынга организастыг белеткелди тургузарынче эң-не улуг кичээнгейни үндүрерин партияның Төп Комитеди негээн. Кандыг-бир барааннарга азы ачы-дузага ховартаашкынны, хандырылга бүдүрүлге черлериниң ажылында четпестерни дүрген чайладыры хоптак чазыйларны болгаш хээли алырларның үндезинин чок кылып каарынга дузалаар.

Ажыл-херектиң чугула талазы материалдыг үнелиг чүүлдерге, чиг этти, материалдарны чарыгдаарынга учётту чурумчудары болур. Контроль чок, ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чоруктуң кандыг-даа илерээшкини-биле демисежири, социалистиг өнчүнүң ынаныштыг камгалалын хандырары кол девиз болур. Ак сеткилдиг, кызымаккай болгаш эки шынарлыг күш-ажылы дээш кижи чогуур төлептиг төлевирни алган турзун дээш ажылды организастаарын, нормалаарын болгаш төлевирин доктаамал сайзыраңгайжыдар ужурлуг.

Ак сеткилдиг ажылдап албаан акша-хөреңги-биле чурттап турар кижилер-биле демисежирде совет хоойлуларның, хөй ниитиниң санал-оналының бүгү күжүн ажыглаар ужурлуг. Ажыл-херекти хээли алыкчылары, күрүне өнчүзүн оорлаарлар болгаш алыксак-чиксек кижилер бүгү-ниитиниң көөр хөөн чок чоруунга таваржыр, кеземче чайлаш чок болурун билир кылдыр тургузар ужурлуг.

Орулгаларның хоойлу ёзугаар болуруун, чедирген когаралдарны хөй дакпыр хемчээлге катап эгидер талазы-биле, олча-ажык хараар херек үүлгедиглерни кылганы дээш хоойлу болгаш эт-хөреңги талазы-биле харыысалганы бедидериниң талазы-биле контрольдуң тодаргай хемчеглери, үндүрүг практиказын сайзыраңгайжыдары СЭКП ТК-ның, ол ышкаш ооң-биле кады парлаан ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыында көрдүнген. Маңаа саң-хөө органнарының, ведомстволарның, ревизия-контроль албан черлериниң, улусчу контроль органнарының ролю улуг. Күш-ажылчы коллективтерниң аргаларын күш-ажылчы эвес орулгалар-биле демиселге долузу-биле ажыглаар ужурлуг.

Партия комитеттери, партияның эге организациялары оорлап самчыгдаарындан болгаш үрегдээшкинден улустуң байлаан камгалаарын хандырары дээш, ажыл-агыйжы эвес, хээли алыр, чиижең садыг кылыр, албадап тургаш олча алыр, кижилерден акша чыыр чоруктарны болдуруп турар байдалдарны чайладыр дээш албан-дужаалдыг кижилерден, удуртукчу кадрлардан негелдени бедидер ужурлуг. Бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның ажыл-чорудулгазынга партийжи контрольду күштелдирери — чугула сорулга. Кадрларны шилип ап база таарыштыр тургузуп турар үеде оларның политиктиг болгаш ажыл-херекчи шынарларынче, ол ышкаш оларның моральдыг арыг чоруунче онза кичээнгейни салыр, олча-ажык хараар, албан-дужаалын соора ажыглаар чоруктарны шиитпирлиг чок кылыр.

Чурттакчы чоннуң эрге-хоойлу талазы-биле бүгү-нииити өөредилгези, ниитиниң чаагай чоруу дээш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга совет кижи бүрүзүнүң ажылдаарынга белен чорууп, хуу өнчүзүрек психологияга болгаш алыксак-чиксек чорукка эптеш чок чорукту кижизидер талазы-биле ажылды күштелдирери күш-ажылчы эвес орулгалар-биле чурттаарын оралдажып турарларже шаап халдаашкынны чедиишкинниг калбартып чорударынга дузалаар.

Партия комитеттериниң, профэвилел болгаш комсомол организацияларының идей-политиктиг ажылынга төп черни ак сеткилдиг күш-ажыл — хамааты кижи бүрүзүнүң эң чугула хүлээлгези болурун билирин кижизидери ээлээр ужурлуг. Бистиң чуртувуска ат-алдарны чүгле күш-ажыл-биле чедип ап болур!

(«Правданың» май 30-дагы мурнуку чүүлү).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга Чернобыль АЭС-ке болган аварияның уржуктарын чайладыр, станцияның бодунда болгаш ооң чоок-кавызында черлерде байдалды чогумчудар, авария зоназындан түр үеде көжүртүнген чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылгазын, аъш-чем, медицина, садыг база культура хандырылгазын организастаар талазы-биле чазак комиссиязының кылган ажылының дугайында дыңнадыгны чугаалашкан. Бо айтырыглар талазы-биле эргежок чугула шиитпирлер хүлээп алдынган.

Чернобыль АЭС-ке болган авария-биле холбаштыр күрүнениң ап турар хемчеглерин хөй-хөй совет кижилер деткивишаан, аварияның уржуктарын чайладырынга хууда салыышкынын киирерин күзеп турарлар. Авария болган черде ажылдарга киржирин күзээн ажылчы чоннарның хөй санныг дилеглери төп болгаш чер-черде партия, совет болгаш ажыл-агый органнарынга, массалыг информацияның чепсектериниң редакцияларынга кээп турар. Бүгү-ле эвилелдешкен республикаларның, крайларның болгаш областарның муң-муң хамаатылары аварияга таварышкан черниң чурттакчы чонунга дузалаарының фондузунче акша-хөреңгини шилчидип турар. Күш-ажылчы коллективтер, ажылчыннар, колхозчулар, албан-хаакчылар ол сорулгага бир хүн халас ажылдаарын саналдап турар.

Чернобыль АЭС-ке болган аварияның уржуктарын чайладыр дээш чиик эвес демиселди чорудуп, бо херекке бодунуң хууда салыышкынын киирип турар бүгү кижилерге СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ханы өөрүп четтиргенин илергейлевишаан, күш-ажылчы коллективтерниң, ажылчыннарның, колхозчуларның, интеллигенцияның бир хүн эки тура-биле база халас ажылдаар, атомнуг электростанцияга болган аварияның уржуктарын чайладырынга дузаламчы фондузунче эки тура-биле дадывыр киирер дээн чүткүлүн бедии-биле үнелеп турар.

Улус ажыл-агыйын келир күскү, кышкы үеде ажылдаарынга белеткээр талазы-биле министерстволарның болгаш ведомстволарның, чер-черде партия база совет органнарының сорулгаларының дугайында айтырыгны Политбюро чугаалажып көрген. Сөөлгү үеде үлетпүр бүдүрүлгелеринде, тудугда, колхозтарда болгаш совхозтарда, транспортта болгаш коммунал ажыл-агыйында эвээш эвес ажылды бо угланыышкын-биле чорудуп турар дээрзин демдеглээн. Ындыг-даа болза, эрткен кыжын чамдык черлерниң бүдүрүлгелерин, чуртталга фондузун, коммунал организацияларын одаар чүүл база энергия-биле хандырып турарында үзүктелиишкиннер болган, ол чорук бүдүрүлгениң соксаал чок ажылын үреп, ажылчы чоннарның чөптүг шүгүмчүлелин болдурган.

Ону барымдаалааш, одаар чүүлдү бүдүрер база хереглекчилерге чедирер талазы-биле планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин ыяап күүседиринче, хөмүрдашты, нефтини, газты, электриини болгаш өске-даа курлавырларны хумагалыг чарыгдаары дээш күш-ажылчы коллективтерге демиселди идепкейлиг калбартырынче, энергетика объектилерин тударының, эле дериириниң болгаш септээриниң темпилерин дүргедедиринче угланган хемчеглерни ажылдап кылган.

Чурттаалга бажыңнарын болгаш ниитиниң бажыңнарын чылыг-биле үзүктел чок хандырарынче, оларның техниктиг байдалын экижидеринче, чурттакчы чоннуң коммунал-амыдырал ачы-дузазынга негелделерин улам долу хандырарынче онза кичээнгей салдынган.

Демир-орук транспортунуң ажылын экижидер болгаш материал-техниктиг баазазын быжыглаар талазы-биле бо беш чылда боттандырар хемчеглер дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын хүлээп алган. Партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге үндезилеп демир-орук транспортунуң ажылының ажыктыын бедидер, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир, пассажир аргыштырылгазын организастаарын үндезини-биле экижидер, эргелеп башкарылганы сайзыраңгайжыдар, ажыл-агыйны чорударының чаа системаларын шиңгээдип алыр, күш-ажыл болгаш бүдүрүлге сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле бөлүк хемчеглерни ук доктаалда көрген.

Кузнецк, Канск-Ачинск, Экибастуз болгаш Караганда бассейиннериниң хөмүр-дажын сөөртүрүн хандырары-биле, Байкал-Амур магистралының бүгү дуртун ажыглалга доктаамал киирери-биле, Барыын-Сибирьниң нефть-газ болгаш Мурнуу-Якутск девискээр комплекстерин шиңгээдип алырынга эргежок чугула сөөртүлгелериниң хемчээлиниң өскени-биле холбашкан ажылдарының кол-кол угланыышкыннарын тодараткан. Демир-оруктуң үзүктел чок ажылынга эргежок чугула локомотивтерни болгаш вагоннарны, рельстерни болгаш шпалдарны, кур кезектерни бүдүрер талазы-биле бедиткен даалгаларны доктааткан.

Ол сорулгаларны күүселиринге социал адырны хөгжүдери, демир-орук транспортунуң ажылдакчыларынга чуртталга-амыдырал хандырылгазы туруун дүрген хөгжүдери эргежок чугула ужур-дузалыг.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң даалгазынга дүүштүр белеткээни партияның республика, край, область, округ, хоорай болгаш район организацияларының ревизия комиссияларының дугайында Дүрүмнү Политбюро бадылаан. СЭКП Уставының оларга даандырганы хүлээлгелерин боттандырар талазы-биле ревизия комиссияларының ажыл-чорудулгазының деңнелин бедидеринче, партия органнарының ол чугула соңгулдалыг органнарының ажылын организастаарын сайзыраңгайжыдарынче бо документ угланган.

Эштер М. С. Горбачев болгаш Н. И. Рыжков оларның Социалистиг Улусчу Ливия Араб Джамахирияның Революсчу удуртулгазының кежигүнү А. С. Джеллуд-биле чугаалажыышкыннарының болгаш беседаларының түңнелин чүүлдүгзүнүп көргеш, Ливияга удур АКШ-тың агрессиязынга хамаарыштыр тайбыңга ынак күштерге, национал-хосталгалыг күштерге, ылаңгыя бүгү араб күрүнелерге үндүртүнген шын түңнелдерниң ужур-дузазын Политбюро демдеглээн. Ливияның хамаарышпас болгаш бот-догуннаар чоруун деткээн принципиалдыг совет туруш, Ливия-биле үр хуусаалыг политиктиг болгаш экономиктиг кады ажылдажылганы хөгжүдеринге, ооң камгалал аргазын быжыглаарынга идиг бээринге ССРЭ-ниң белени бадыткаттынган.

Совет удуртулганың Сирия Араб Республиканың оралакчы президентизи А. Х. Хаддам-биле чугаалажыышкыннарының түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны Политбюро чугаалашкан. Совет-сирия найыралдыг кады ажылдажылганы хөгжүдеринче ийи таланың чүткүлү демдеглеттинген, Сирияга удур империалистерниң кыжаныгларын болгаш ыйыдыышкыннарын шиитпирлиг-биле буруу шапкан. Чоокку Чөөн чүгүнүң улустарының болгаш күрүнелериниң эрге-ажыктарынга болгаш айыыл чок чоруунга дүгжүп турар кылдыр Чөөн чүк айтырыын чөптүг таарыштырарынга ажыктыг Совет Эвилелиниң туружу бадыткаттынган.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга бистиң чурттувустуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң болгаш делегей ареназынга ооң тайбың угланыышкынын чорударының өске-даа чамдык айтырыгларының талазы-биле чугаалашкан болгаш шиитпирлерин хүлээп алган.

КОСМОСТУҢ «СОЮЗ ТМ» КОРАБЛИ: УЖУДУУШКУН ДООЗУЛГАН

Ужудуушкун башкарар төп. (СЭТА). Хөй янзы сорулгаларны күүседир модуль хевирлиг болгаш башкарылгалыг комплекстерге экипажтар чедирер «Союз ТМ» дээр сайзырадды кылган транспорт кораблиниң шенелделери чедиишкинниг доозулган.

Май 30-де тускайлаң ужудуушкун үезинде корабльдиң иштики системаларының ажылдаарын хынааның соонда, ооң шимчээшкинин хөделдирикчи-биле оожумнадып эгелээн. Ооң соонда санап каан үезинде кудулап бадар аппарат прибор-агрегат кезээнден адырылгаш, черге хонары-биле чавызаарының траекториязынче шилчээн болгаш Совет Эвилелиниң девискээринде айтып каан черге хонупкан.

1986 чылдың май 21-де Чер чоогунуң орбитазынче үндүрген «Союз ТМ» дээр сайзырадды кылган транспорт кораблиниң шенелде программазы долузу-биле күүсеттинген. Улам экижиткен техниктиг болгаш ажыглал шынарларлыг ол чаа хевирниң корабли чогаадып тургускан чорук кижи башкарар совет транспорт херекселдерин сайзырадырының оруунга чаа үе-чада бооп турар.

Космонавтылар Леонид Кизим болгаш Владимир Соловьев «Салют-7» — «Союз Т-15» —«Космос-1636» эртем-шинчилел комплекизинде планнаттынган ажылдарны үргүлчүлевишаан. Экипажтың кадыкшылының байдалы эки. Ужудуушкун чогумчалыг чоруп турар.

МЕЛИОРАТОРЛАР БАЙЫРЛАЛЫ

Чурттуң чонун аъш-чем продуктулары-биле долузу-биле хандырарының талазы-биле агроүлетпүр ажылдакчыларының мурнунга СЭКП-ниң XXVII съездизиниң салган сорулгаларын чедип алырынга чугула роль мелиораторларга онаажып турар. Колхозтарга болгаш совхозтарга ынаныштыг бедик дүжүттү алырының, шөлдерниң бээр ажыын улгаттырарының таарымчалыг байдалдарын тургузары оларның ажылындан улуг хамааржыр. Мелиораторнуң хүнүнге холбаштыр болган байырлыг хуралга ол дугайын чугаалашкан. Ол май 30-де Москвага болган.

ССРЭ-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының министри Н. Ф. Васильев аңаа илеткел кылган. Бо адырның ажылдакчыларының байырлыг суг ажыл-агыйын тургузуп чорударынга чаа үе-чаданың эгезин салган СЭКП ТК-ның май (1966 ч.) Пленуму ам чээрби чылы-биле капсырлажып турарын демдеглээн. Амгы үеде чурттуң ажыл-агыйларында суггаттыг болгаш кургаттынган черлерниң шөлдери 34 миллион гектар ажып турар. Мелиорация ажылдарының хемчээлин, ажылдап кылгаш, хүлээп алдынган планнарга үндезилээш, моон-даа соңгаар улам калбарар апаар. Экижиткен черлерни ажыглаарындан алдынар ажыкты улгаттырар, суг ажыл-агыйы тудугларының техниктиг деңнелин болгаш шынарын бедидер сорулга салдынган.

Адырның ажылдакчылары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш бедик түңнелдерни чедип алыры-биле бүгү күжүн салырын хуралдың киржикчилери бүзүреткен.

Хуралга олурушканнар — ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрүне агроүлетпүрүнүң даргазы В. С. Мураховский, СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчылары, агроүлетпүр комплекизиниң министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары, адырның мурнакчылары болгаш чаартыкчылары.

(СЭТА).

В. А. Бикасовка «Тыва АССР-ниң алдарлыг мелиоратору» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-ниң ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Черни мелиорастаар талазы-биле ачы-хавыяазы дээш база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва суг-тудуг» трестиниң көжүп чоруур № 2 механизастаттынган колоннязының автокран башкарыкчызы Владимир Александрович Бикасовка «Тыва АССР-ниң алдарлыг мелиоратору» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1986 чылдың май 30.

Бөгүн—Уруглар камгалалының делегей хүнү

Ажылчыннар хоорайы Ак-Довурактың бичии чаштарынга эвээш эвес садиктер туттунган. Оларның бирээзи «Теремокта» чүс сезен чеди уруглар бар. Комсомолчу путёвка-биле чаа хоорай тутчур дээш чурттуң аңгы-аңгы булуңнарындан келген оолдар, кыстарның ам уругларының уруглары садик, школа назылыг. Чаштар аразында кандыг-даа нацияның кижизи бар деп, уруглар садигиниң эргелекчизи Г. А. Зырянова чугаалады. Орус, украин, татар, ингуш, немец, хакас, казах дээш хымны чок дээр. Уруглар найыралдыг.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СОВЕТ ЧАЗАКТЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Амгы америк даштыкы политиканың боо-чепсекти бүгү хемчег-биле эндере бүдүрериниче, космос делгемин милитаризастаарынче, делегей байдалын улам дүшкүүредиринче угланган кол сорулгазын база катап бүгү талазы-биле тодаргай илередип турар базымны Каттышкан Штаттарның чазаа кылган.

Стратегтиг шаап халдаашкын чепсектерин кызыгаарлаар дугайында совет-америк дугуржулга-керээ документилериниң — 1972 чылдың түр дугуржулгазын болгаш 1979 чылдың СБК-2 керээни моон соңгаар сагыырындан АКШ-тың херек кырында ойталап турарының дугайын президент Рейган бо чылдың май 27-де чарлаан. АКШ америк стратегтиг күштерни тургузарынга хамаарышкан шиитпирлерни келир үеде хүлээп алырда, СБК талазы-биле дугуржулгаларда көрдүнген кызыгаарлаашкыннарны барымдаалавазын ол медеглээн.

Моон алгаш көөрге, Совет Эвилелиниң баш удур сагындырып турган чүүлү херек кырында болдунган-дыр. Стратегтиг чепсектерни кызыгаарлаан керээлерге болгаш дугуржулгаларга хамаарыштыр ооң кылып болур бүгү хөделиишкиннериниң иштинден ындыг чепсектерни кызыгаарлаарының болгаш кызырарының чорудулгазының үндезинин чок кылып турар чогум-на ындыг хевирин АКШ-тың администрациязы шилип алган. Чепсеглениишкинге бодунуң программаларын шегледир бе азы оларны контроль чокка эндере бүдүрериниң эжиин ажыдар бе деп айтырыгга таварышкаш, Вашингтон ооң сөөлгүзүн шилип алган-дыр. Ядролуг чепсектерни эндере бүдүрерин дыштаадыр, ооң-биле чаа-чаа дугуржулгаларны чарарынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар керээ системаларын үзе шаварының хереэнге амгы америк удуртулганың эң-не айыылдыг хемчегни алырынга четкениниң президентиниң ол шиитпири көргүзүп турар.

СБК-2 керээден бо чылдың төнчүзүнде АКШ-тың херек кырында үнерин айыткан, ынчан чаа-чаа чепсектерни, ылаңгыя чалгынныг ракеталарлыг аар бомбардировщиктерни сайгара тургузарының үезинде боду тускайлаң шыгааттынган, башкартынар баштыг кезектерлиг стратегтиг чедирикчилерниң санын 1329 чедир доктааткан кызыгаарны АКШ ажа бээр. Ол деңнелди ашпас дээш АКШ бар турар чепсектерниң чогуур санын дедир эвээжедип часпас деп президент дорту-биле медеглээн.

АКШ-тың администрациязы херек кырында бодунуң хүлээп алганы ядролуг чепсектерни көвүдедириниң бүгү талалыг стратегтиг программазын долу хемчээлдии-биле боттандырып чорударынче кирген, ол программаны СБК-2 талазы-биле дугуржулгаларның негелделери элээн кызыгаарлап турган болгай. Дыка ыракка ужугар чалгынныг ракеталарлыг Б-52 болгаш Б-1Б дээр бомбардировщиктерни сайгара тургузары-биле чергелештир, АКШ ылаңгыя, ДБР-ниң (диптер аразының баллистиктиг ракетазының) ийиги, чаа хевири—«Минджитменни» кылып тургузарын, «МХ» дээр ДБР-ни ам-даа 50-ни сайгара тургузарын, «эң болбаазыраңгай чалгынныг ракетаны» кылырын дүргедедирин күзеп турар. Мурнунда чарлааның ёзугаар, «сылдыс дайыннарының» программазын ёзугаар космоска согуушкун чепсектерин тургузар талазы-биле ажылдар база улам үргүлчүлеттинер.

«Трайдент» хевирлиг суг адааның 8-ки хемезин ажыглалга киирери-биле холбаштыр суг адаанга чоруур «Посейдон» дээр ийи хемени чоокку үеде чазып кааптар дээн чорук СБК-2 керээниң негелделерин сагыырын күзээни эвес, а бюджеттиң акша-хөреңгизин камнап алыр дээни ол деп албан ёзузу-биле дорт тайылбырлап турар.

Бо бүгүнү Совет Эвилелиниң талазындан дугуржулгаларны «үреп турар» дээр хоозун чүүлдер-биле агартырып оралдажып турарлар. Ынчалза-даа ындыг бадыткаашкынның дээрге, эгезинден төнчүзүнге чедир хоозун-меге чүүл болур. Ындыг үрээшкиннер болбаан болгаш болбайн-даа турар. Ол дугайы АКШ-тың чазаанга-даа эки билдингир. Бар бооп турар керээлиг кызыгаарлаашкыннарга таарышпас чаа америк шериг программазын күштүг кылдыр киирген санында-ла Совет Эвилелиниң адынга Вашингтонуң хоозун буруудадыышкыннар кылыр дээн оралдажыышкыннарын совет тала факт-барымдааларны холга туткаш, сойгалап илередип келген.

Боо-чепсекти кызыгаарлаарының талазы-биле бар дугуржулгаларны ССРЭ-ниң принципиалдыы-биле көрүп турары билдингир. Совет тала бодунга алган бүгү-ле хүлээлгелерин эң шыңгыызы-биле, долу хемчээлдиг күүседип келген болгаш күүседип-даа турар. СБК-2 керээде көрдүнген хүлээлгелерни ийи таланың сагыырын үргүлчүлээр чорук стратегтиг балансыны тударынга болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга боттуг ужур-дузалыг болурун ол барымдаалап турар.

Ынчалза-даа АКШ-тың администрациязы өске бодалды барымдаалап турар. Ол ракета-ядролуг чепсектерни эндере бүдүрерин соксадырының, стратегтиг турум чорукту быжыглаарының херээниң талазы-биле ССРЭ биле АКШ-тың 70 чылдар үезинде хөй чылдарда кады ажылдажылгазының түңнели болур СБК-2 керээни божаңнадып кошкадыр дээш шаанда-ла эвээш эвес чүүлдерни кылган. Баштай ол керээни күштүг кылдыр бадылаваан, ооң соонда баштайгы согуушкунуң ракеталары — баллистиктиг «Першинг-2»-ни болгаш чалгынныг ракеталарны Барыын Европага тургускаш, ооң негелделерин оюп каапкан, ооң чамдык негелделерин хажыдып келген болгаш ам кээп ол керээден шуут дорту-биле ойталаан-дыр.

Ядролуг болгаш космос чепсектериниң талазы-биле Женевада чугаалажыышкыннарда-даа, бедик деңнелге чаа совет-америк ужуражыышкын чогуу кандыг болуру дээрзиниң дугайында айтырыгга-даа америк администрация чүге ындыг боттуг эвес турушту ээлеп турарын бо бүгү улам-на тодаргай болдуруп турар-дыр. Ооң-биле чергелештир ол бүгү ындыг ужуражыышкынны эрттирерин-ге айыыл чок чорук талазы-биле бети-ле дээрге, бир-ийи айтырыгларга боттуг түңнелдерни чедип алырынга америк таланың белен болуру база салыышкаш чогуур политиктиг байдалдың бар турары чугула дээрзиниң дугайында совет туруштуң үндезилиин база бадыткап турар. Каттышкан Штаттарның кылган кара туразында базымы оларның кайызының-даа барының дугайын канчап-даа херечилевейн турары тодаргай-дыр.

Стратегтиг шаап халдаашкын боо-чепсектерин кызыгаарлаар талазы-биле чедип алдынган дугуржулгаларны Каттышкан Штаттарның канчаар үреп турарын Совет чазак анаа көрүп турбас дээрзи билдингир болур ужурлуг. Өскелерниң айыыл чок чоруун кошкадырының күсели-биле шериг күжүнүң талазы-биле артык чорукту ооң чедип алыр аргалыг болурунга кандыг-даа кордал америк талага турбас ужурлуг.

Чепсектерге тургускан деңнелдерни АКШ ажа бээри билек-ле, азы айыттынган дугуржулгаларның амгы үеге чедир талаларның сагып келгени өске-даа кол негелделерин ол өске хевир-биле үрээр болдур, ынчан Совет Эвилели бодун 1972 чылдың түр дугуржулгазының болгаш СБК-2 керээ талазы-биле чогуур хүлээлгелерден хостуг кылдыр санаар болгаш шериг-стратегтиг деңг чорукту үрээрин болдурбазының эргежок чугула практиктиг хемчеглерин алыр апаар. Ол хемчеглер Каттышкан Штаттарның амгы үеде ажылдап кылып турары болгаш дайынчы составка киирерин күзеп турары чаа стратегтиг чепсектерниң кол-кол хевирлериниң талазы-биле ооң артык күштүг болурун чедип алырының аргазын аңаа бербес.

Совет Эвилели социалистиг делегей каттыжылгазының айыыл чок чоруун идегелдиг хандырарының бүгү хемчеглерин моон-даа соңгаар алыр болгаш делегейге айыыл чок чорукту быжыглаарынга эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр.

Бөгүн — Мелиораторнуң хүнү

КОМПЛЕКСТИГ ЧОРУДАР

Бистиң чурттуң мелиораторлары боттарының байырлалы — Мелиораторнуң хүнүн бо чылын онгу катап демдеглеп турар. Бо хүннерде мелиораторлар СЭКП ТК 1982 чылдың май Пленумунга хүлээп алганы Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар, чүге дизе көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге мелиорацияның ролюн улам ыңай бедидери программада көрдүнген.

Черлерни мелиорастаарын болгаш шиңгээдип алырын комплекстиг чорударын хандырарынче, суггаттыг болгаш суун кевирген черлерге көдээ ажыл-агый культураларының магадылаан дүжүдүн чедип алырынче көдээниң ажыл-ишчилери болгаш районнарда суг ажыл-агый организациялары кол кичээнгейни мөөңнээр ужурлуг. Мелиорастаан черлерниң продуктулуг чорууп бедидер сорулга-биле бир дугаарында ажыглап турарывыс системаларны чаарты кылыры чугула.

Партияның Төп Комитединиң 1966 чылдагы май Пленумунуң шиитпирлери бистиң республикавыска мелиорацияның сайзыраарынга канчаар-даа аажок улуг рольду ойнаан. Ук Пленумнуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле 1967 чылда бистиң республикавыска «Тыва суг-тудуг» трезин организастаан. Ол-ла үеде бир болгаш үш дугаарлыг кожүп чоруур механизастаттынган колонналарның, ол ышкаш Шагаан-Арыгга суг эргелелиниң баазаларын тургускан. 1975 чылда демир-бетон кылыглар заводун тудуп дооскан. Ол заводту ажыглалга киирген соонда, бистиң республикага инженерлиг суггарылга системаларының тудуу көвүдээн болгаш ооң шынары экижээн. Республиканың бүгү суг ажыл-агый организациялары чер кастырар күчүлүг техника-биле черни мелиорастаар ажылдарның долу комплекизин хүүседиринге тускай машиналар болгаш механизмнер-биле хандыртынган. Чылда 15 муң кубометрни бүдүрер күчүлүг чыып эптээр демир-бетон заводу суг ажыл-агыйының тудуг планнарын чедиишкинниг күүседиринге идиглиг болуп турар. Мелиораторларның чуртталга-амыдырал хандырылгазынга 46 муң дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңнарын, школа назыны четпээн уругларның 480 олуттуг албан черлерни, 10 магазинни болгаш доктаамал ажылдаар 6 столованы туткан. Социал-культура амыдыралдың бүгү объектилери бар суурж угашты мелиораторларга Каа-Хем суурда тудуп турар.

Бистиң республиканың суг ажыл-агый организацияларының бүдүрүкчү күжү чылдан чылче улгадып, мелиоратор кадрлар өзүп турар. Амгы үеде бисте 90 ажыг инженерлиг суггарылга системалары, 2600 километр дурттуг суггарылга бугалары бар. Ооң-биле 42,6 муң гектар тарылга шөлүн, 6800 га чайгаар үнген сиген шөлдерин болгаш 4250 гектар одарларны суггарып турар бис. Бистиң республикада мелиорация объектилериниң төлевилелин кылып турар. «Востоксибгипроводхоз» институдунуң Тывада салбыры, гидрохимиктиг лаборатория, дуржулга-мелиорация станциязы ажылдап турар. СЭКП Төп Комитединиң октябрь (1984 ч.) Пленуму чурттуң агроүлетпүр комплекизинде ажыл-херектиң байдалының ханы анализин кылган болгаш аъш-чем продуктуларын көвүдедир херекке мелиорацияның ужур-дузазын бүгү талалыг көргүскен. Пленумнуң шиитпирлери бистиң республиканың чер ажылынга дорт хамаарылгалыг. Чүге дээрге республиканың тарылга шөлдериниң хөй кезии магадылал чок чер ажылдыг зонага хамааржыр азы агаар-бойдустуң байдалындан онза хамаарылгалыг. Мындыг байдалга доктаамал бедик дүжүт алыр дээр болза, чер ажылының агаар-бойдус байдалдарындан хамаарылгазын эвээжедир — мелиорация ажылын күштелдирери чугула.

СЭКП Тыва обкомунуң V Пленумунга хүлээп алган бистиң республиканың мелиорация программазы дүжүттү бедидер дээш демиселге чаа улуг үе чаданы ажыдып турар. Ук программада он ийиги беш чылда 7,5 муң гектар шөлдерге чаа суггарылга системаларын тудары, 6 муң гектар эрги суггарылга системаларын чаарты эде кылыры, 300 муң гектар одар-белчирлерни суг-биле хандыры база 200 муң гектар одарларның эрги дериг-херекселдерин чаартыры көрдүнген. Чоокку чылдарда 1100 гектар шөлдүг Сенектиң суггарылга системазы, 3400 гектар Балгазын база 360 гектар Хүрең-Дугай системалары ажыглалга кирер. Чаа беш чылда 3200 ажыг гектар шөлдү суггарар Кызылдың суггарылга системазын тудуп эгелээрин база 4 муң гектар шөлдүг чаа Шагаан-Арыг суггарылга системазын төлевилээрин көрүп турар.

Бөгүн, Мелиораторнуң хүнүн байырлап тура, бистиң республикага мелиорацияны сайзырадырынга чедип алган чедиишкиннеривис республикада ажылдап турар барык ийи муң ажыг ажылчын, мелиоратор, суггатчы болгаш инженер-техниктиг кадрларывыстың ак сеткилдиг бедик бүдүрүкчүлүг ажыл-херээнден база арга-дуржулгазындан хамааржыр деп чугаалап турар бис. Маңаа мелиорация ажылын хөгжүдеринге эвээш эвес улуг-хуузун киирип келген дугайында мурнакчыларны адап болур. Оларга мелиорация объектилерин тударының каттышкан дирекциязының директору Валерий Иванович Грудинин, «Востоксибгипроводхоз» институттуң Тывада салбырының төлевилел кылыр килдизиниң инженери Нина Васильевна Ясут, смета тургузукчуларының бөлүүнүң удуртукчузу Ольга Павловна Бабкина, № 1 кожүп чоруур механизастаттынган колоннаның экскаватор башкарыкчызы Доржукай Серенович Донгак, «Алдан-Маадыр» совхозтуң суггатчызы Алдын-оол Калдынмаевич Кызыл-оол, трестиң № 2 КМК-зының автокран башкарыкчызы Владимир Александрович Бикасов болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Черлерни мелиорастаарын болгаш шиңгээдип алырын комплекстиг чорударын хандырарынче, суггаттыг болгаш суун кевирген черлерге көдээ ажыл-агый культураларының төлевилээн дүжүдүн чедип алырынче, техниканы ажыктыг ажыглаарынче көдээниң ажыл-ишчилери болгаш районнарда суг ажыл-агый организациялары кол кичээнгейни мөөңнээр ужурлуг.

Ш. МОНГУШ,
Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң мелиорация талазы-биле кол инженери.

ЧАА ТЕХНИКА — АЖЫГЛАЛДА

Суггарылга системаларының ажылдакчылары боттарының байырлалын бо чылын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле ажыл-ишчи байдалга демдеглеп эрттирип турарлар. Тываның суг ажыл-агыйының техниктиг чепсеглеишкинин үндезини-биле чаартыр, эртем-техниканың чаа чедиишкиннерин практиктиг ажыл-херекке шиңгээдип алыр талазы-биле ажылды он бирги беш чылда эгелээн.

Бо чугула сорулганы амыдыралга боттандырарынга улуг үлүг-хуузун суггарылга системаларының Көк-Тей эргелели киирип турар. Бо эргелелдиң инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш механизаторлары республикага бир дугаарында чаашкыналдырып суггарар «Фрегат» болгаш «Метельскийниң шлейфтери» деп бедик бүдүрүкчүлүг суггарылга машиналарын шиңгээдип алгаш, ажыглап эгелээн. Ам бо хүннерде «Фрегаттар» «Сукпак», «Х Улуг хурал» база «Көк-Тей» совхозтарның, а «Метельскийниң шлейфтери» «Кара-Хаак», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарның тарылга шөлдерин суггарып турар.

Суггарылгага бедик бүдүрүкчүлүг чаа техниканы ажыглалга киргениниң түңнелинде бо эргелелге хамаарышкан ажыл-агыйларда суггатчыларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүү ниитизи-биле он бирги беш чылда 23 хуу бедээн, суггаттыг шөлдерниң дүжүткүрү 27 хуу өскен. «Сукпак» совхозтуң 164 гектар суггаттыг шөлдеринге ажылдап турган ийи «Фрегаттың» башкарыкчылары бедик мергежилдиг оператор-машинистер Артур Грудинин, Виктор Астафьев олар 1985 чылда гектар чер бүрүзүнден 130 центнер чаңгыс чылдыг сигеннерни мал чеминге өстүрүп бергеннер. Олар бо чылын база ындыг хүлээлгени алган. Мында тургустунган «Фрегат» бүрүзү бо хүнге чедир үш-үш дээскиниишкинни кылып, суггарылганың негелдезинге четчир сугну шөлдерге берген. 1985 чылда «Х Улуг хурал» совхозтуң 210 гектар черин суг мөөңнеп суггарар арганы ажыглаар шөлдер кылдыр эде кылгаш, ажыглалга киирген. Ооң түңнелинде ында суггатчы кижиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү 6-7 катап бедээн.

Суггарылга системазын сайзыраңгайжыдарынга, аңаа чаа техниканы билдилиг ажыглаарынга база нарын гидротехниктиг тудугларның болгаш дериг-херекселдерниң монтаж, септелге ажылдарын кылырынга эргелелде бот-орулга-чарылгалыг звенонуң удуртукчузу, РСФСР-ниң алдарлыг мелиоратору Г. А. Елизарьев, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, хоочун ажылчыннар И. Н. Чешев, Н. А. Сарапулов, хоочун чолаачы И. М. Гончаров, насос станциязының машинизи А. Рассохин, аныяк ажылчын А. Алексеев оларның киирген үлүг-хуузун коллективте үнелээр, мактаар.

Он ийиги беш чылда суггарылга системаларының Көк-Тей эргелелиниң мурнунда улуг болгаш харысалгалыг сорулга салдынган. Бо үеде республикага ажыглалга киирер 6700 гектар чаа суггарылга шөлдериниң 5500 гектарын Таңды, Кызыл болгаш Бии-Хем районнарынга бо эргелел ажыглалга киирер. Бо районнарның суггарылга системаларынга бедик бүдүрүкчүлүг суггарылга машиналарын шиңгээдип ап, ажыглалга киирер. Бо харысалгалыг сорулганы амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга бүрүн бүзүрелдиин коллективтиң инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш бүгү ажылчыннары бо байырлал хүнүнде илередип турарлар.

Р. ДАЛАЙ-ООЛ.

Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң тараажылары Алаштың суггарылга системазын тараа, сиген шөлдерин суггарарынга долу ажыглап турарлар. Суггатчылар шөлдерни шынарлыг суггарарынче, машина-техниканы база кижи күжүн ажыглаарынче сагыш салып келген. Бо чылын олар муң ажыг гектар черни чедиштир суггаргаш, часкы тарылганы чедиишкинниг доосканнар.

ЧУРУКТА: Алаштың суггарылга системазының мурнакчы механизатору Андрей Мижит-Доржуевич Сарыглар ускуушттуг трактору-биле суг оруун ажыдарынга шалыпчы үлүүн киирип турар.

Суггаттыг черлер аъш-чем продуктуларын, мал чемнерин тарып өстүреринге улуг ажык-дузалыг. Суггаттыг шөлдер суггат чок тарылга шөлдеринге көөрде, арбын болгаш магадылаалдыг дүжүттү бээр.

Амгы үеде республикада суггатты бедик шынарлыг чорударынга таарыштырган хөй санныг машина-техниканы ажыглап турар апарган, суггатчыларның хол-биле кылыр ажылдары эвээжээн, чылдан чылче чаа-чаа суггарылга системаларын тудуп, ажыглалга киирип турар.

ЧУРУКТА: Барын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң Эрги-Барлык суггарылга системазының суггат каналы.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БААЗА БЫЖЫККАН

Бистиң Каа-Хем район — республиканың тараалаң черлериниң бирээзи. Мында суггаттыг чер эвээш эвес. Каа-Хемниң бодундан үнген-даа, доора хемнерден ундалган-даа буталар район девискээринде хөй. Оларның ачызында картофель болгаш ногаа аймааның, мал чеми культураларының болгаш тарааның багай эвес дүжүдүн ажаап ап турар бис. Маңаа мелиорацияның дузазы улуг болган дээрзин кымга-даа билдингир.

Онгу болгаш он бирги беш чылдарда бистиң районнуң девискээринге мелиорация ажылы элээн хөгжээн. Бо хүннерде Копту-Аксының, Бүрен-Хемниң, Мергенниң болгаш өске-даа черлериниң суггарылга системалары бүрүн күчүзү-биле ажылдап турар. Оон ыңай күчүлүг насос-биле ажылдаар суггарылга системазы база бистиң районга өске районнардан баштай тургустунган. Ам-даа тургустунуп, төлевилеттинип турар системалар бар. Ынчангаш мелиорация ажылын хөгжүдеринге район республикага көскү черни ээлеп турар.

Мелиорация ажылын хөгжүдеринге бисте быжыг бааза тургустунган. Техника үргүлчү чаартынып, чылдың-на немежип турар. Машина-техниканы кадагалаар, септээр, артык кезектер шыгжаар черлер четчир. Контора, ажылчыннар дыштаныр чер, гостиница, кожүп чоруур будкалар бисте бар. Ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле хемчеглер үргүлчү алдынып келген болгаш ам-даа алдынар.

П. ЛУЗЬЯНИН.

Каа-Хем районнуң суггарылга системаларының начальниги, Тыва АССР-ниң алдарлыг мелиоратору.

Советтер амыдыралы

САГЫШ САЛЫР ЧҮҮЛДЕРИВИС ХӨЙ

Съездиниң негелделери-биле ажылдап эгелээн бис. Он ийиги беш чылдың планнары кижи бүрүзүнден ажыл-ишчи болуруун негеп турар болгай. Ынчангаш ажылдың участок бүрүзүнге эде тургустунуп, чаа ёзу-биле ажылдаарының эге базымнарын кылып эгелээн бис. Дүүнгү хүннүң хөөнү-биле ам бөгүн, даарта ажылдаары болдунмас. О. Шынаа көдээ Советтиниң девискээринде совхозтуң ажыл-ишчилери, күш-ажылчы коллективтер чаа ёзу-биле ажылдаарының бүгү-ле арга-хевирлерин ажыглап турар. Айтырыг нарын. Ынчалзажок кижилерниң угаан-медерелинде, ажыл-ижинде эде тургузуушкунун эгелээнин эскерип болур.

Совхозтуң ажыл-ишчилериниң күжениишкини он ийиги беш чылдың болгаш ооң баштайгы чылының планнарының онаалдаларын багай эвес көргүзүглерлиг күүседиринче угланган. Бо чылдың эрткен айларының түңнели-биле байдалывыс кандыгыл? Күрүнеге эът, сүт садарының талазы-биле бирги кварталдың планнарын күүсеткен. Совхозтуң № 1 хойжу бригадазының (бригадири К. К. Шалык) ишчилери эрткен кыштаглаашкынында кызымак ажылдаан. № 2, 4 хойжу бригадаларының малчыннары база багай эвес көргүзүглүг болган. Бөгүнгү байдалдан ап көөрге, чылдың ажыл-агый планнарын күүседип болурунуң аргалары бисте бар. Хүлээнген херээ дээш кижилерниң харысалгазы бедип турар.

Демниг де кандыг-даа ажыл бүдүнгүр. Совхозтуң дирекциязы биле көдээ Советтиң күүскому харылзаалыг ажылдап келген. Кандыг-даа айтырыгны демниг шиитпирлээринге ол идиглиг. Совхозтуң ажыл-амыдыралында депутаттарның киришпейн баар айтырыы чок. План күүселдези, мал ажылы, ында ажылдап турар кижилерниң амыдырал байдалының айтырыы, хандырылгазы... дээш шиитпирлээринге киржир айтырыглар-ла хөй. Чижээ, көдээ Советтиң депутады Б. А. Даваа удурткан көдээ ажыл-агый болгаш бойдус камгалалының талазы-биле доктаамал комиссия үстүнде айтырыгларны шиитпирлээринге дорт киржип турар. Доктаамал комиссияның ажыл планы хөй талалыг. Ол ёзугаар депутаттар удуртукчуларның, специалистерниң дыңнадыгларын доктаамал комиссияның хуралдарынга дыңнап, чугаалажып турар. Ол хемчеглерниң дээштии бедээн, түңнелдери совхозтуң ажыл-ижинде хөскү болу берген. Советтиң өске доктаамал комиссияларының ажылы база идепкейжээн.

Совхозтуң ажыл-ижиниң үре-түңнелдиг болуру, салдынган сорулгаларны чедип алыры хөй-ле чүүлдерден хамааржыр болгай. Ол, чүнү-даа мурнай, кижи факторундан хамааржыр. Ынчангаш көдээ ишчилерниң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузары чугула. Кижилерниң негелде-херегледелдеринге кичээнгейлиг болуру, социал айтырыгларны шиитпирлээринге дорт киржири — Советтер ажылдакчыларының, бистерден, чугула негелде болуп турар. Күш-ажылдың кижизинге хамааржыр бүгү-ле чүүлдер дээш, оларның материалдыг чаагай чоруу, дыштанылгазы дээш кичээнгейлиг болурувусту билип турар бис. СЭКП-ниң XXVII съездизинге партия ТК-нын Политиктиг илеткелинде эш М. С. Горбачев мынча дээн: «Соңгукчулардан мандатты ап тура, эрге-чагырганың чер-чер органнары бодунуң девискээринде амыдыралдың бүгү-ле талазы дээш харысалганы бодунга ап турарлар. Бир эвес кым-бир кижи ол мээң айтырыым эвес-тир деп чугаалаптып болур болза, Советтерге айтырыгны ынчаар тургузары таарышпас. Чурттаар оран-бажың болгаш чарылдыышкын, кадык камгалалы болгаш калбак херегледиин бараанныры, садыг болгаш ачы-дуза чедирер адырлар, ниитиниң транспорту болгаш бойдус камгалалы — оларның эң-не сагыш салыр чүүлдери ол». Советтиң хөй талалыг ажыл-чорудулгазынга съездиниң документизинде сиңниккен ол одуруглар программа болур. Ону удуртулга болдуруп, суурнуң хөй-ниити ажылынга депутаттар идепкейлиг киржип турар.

«Бедик культуралыг, үлегерлиг корум-чурумнуг чурттакчылыг суур дээш» социалистиг чарышка киржип турар бис. «Үлегерлиг корум-чурумнуг, эки чаагайжыттыг ал агитквартал, өреге, кодан» дээш чарыштың дээштии бедээн. Суурнуң чурттакчылары аңаа идепкейлиг киржип турар. Нити суурнуң чаагайжыдылгазын ажылдап кылдынган чаңгыс аай план-биле чорудуп турар бис. Субботниктерге, шефтерге суурнуң улуг, биче чурттакчылары агиткварталдар, коллективтер аайы-биле киржип турар. Чаңгыс аай төлевилел-биле туттунуп, ажыглалга кирип турар ийи аал ишти чурттаар бажыңнар суурувусту улам аян-шиничилиг болдурган.

Суурда херээженнер чөвүлелиниң болгаш депутаттарның удуртулгазы-биле суурнуң чуртталга бажыңнарының даштын, хериминерин чаңгыс аай кылдыр чугайлап, будаан. «Эң эки чаагайжыттыг алган девискээрлиг чуртталга бажыңы дээш» социалистиг чарышка эрткен чылдың түңнели-биле дөрт өг-бүле тиилекчи болган. Ооң-биле кады чоннуң хуузунда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче совхозтуң дирекциязы, көдээ Советтиң күүскому, депутаттар улуг кичээнгейни угландырып келген. Советтиң девискээринде ажылдап, чурттап турар өг-бүлелер хуузунда мал-маганныг болзун дээш ол талазы-биле оларга дуза чедирериниң арга-хевирлерин ажыглап турар бис. Ооң түңнелдери багай эвес. Суурнуң чурттакчы чонунуң хөй кезии ам хуузунда дузалал ажыл-агыйлыг. Агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок-даа болза чамдык өг-бүлелер картофельди, ногааны тарып өстүрериниң хемчээн ап турар. Дагаа, хаван тудуп турар өг-бүлелер база бар. Дузалал ажыл-агыйын улам хөгжүдер ажыл ам-даа уламчылаар. Дузалал ажыл-агыйының ниитиге-даа, өг-бүлениң бодунга-даа ажыктыын суурнуң чону билип турар.

Совхозтуң ажыл-ишчилери ажылдан хостуг үезин, дыштаныр хүннерни чөп, ажыктыг кылдыр ажыглаарынга чаңчыккан. Уран чүүлге, спортка сонуургалдыглар, өг-бүлелер бар. Спорт залынга, ногаан стадионга спортчу оюннарның, көдээ клубтуң сценазынга ыры-шоорнуң, оюн-тоглааның үзүктелбези-даа ында. Кежээлерниң, номчулга конференцияларының, янзы-бүрү ужуражылгаларның кижизидикчи утка-шынарлыг эртерин чедип ап турарывыстан, суурнуң чону аңаа идепкейлиг киржип турар.

Хөй-ниитиниң быжыг корум-чуруму дээш алдынып турар хемчеглерниң дээштии бедээн. Арага ишпес амыдыралды көдээ Советтиң девискээринге бадыткаар дээш туржуп турар бис. Ол талазы-биле чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылы күштелген.

Көдээ Советтиң хөй талалыг ажыл-чорудулгазында чедир көөр, шиитпирлээр айтырыглар чок эвес, бар. Олче кичээнгейни угландырар бис.

Советтиң девискээринде «О. Шынаа» совхозтуң ажыл-ишчилери төрээн суурунга кадык-чаагай амыдыралды тургузар, ону улам аян-шиничилиг болдурар дээш үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаар.

С. АРТЫНА,
О. Шынаа көдээ Советтиң күүском даргазы.

ЧООККА ЧОВАНЧЫГ...

«Тураскаал бижимелдер» дугайында

Кызылга хуу херектиг келгеш, чорук-херээм чоганынга сеткил өөрүп, дедир чанар дээш Кызылдың автовокзалындан Хандагайты баар автобуска олуруптум. Кожам — шевергин кеттинген, ындазында хүндүлээчели дегет, кыс дээн аныяк оол. Алыс чугаажыры кончуг, орус дылга чугаалап чоруур. Чадаанага чедер боор бо деп бодап, хөөрежип чорувс ор мен. Кайывындыг боор, оон база-ла кады тутсуп ор бис. Ам-на кожамны сонуургай бердим. Ленинградта өөренип турар моол студент болду. Бистиң Өвүр районнуң кожазы Убса-Нур аймакта төрелдеринче бар чыдар, бистиң республикачы таварты бир дугаар эртип турар кижи болган.

Орук дургаар суурлар-биле таныштырып, билир-ле шаам-биле Тываның хөгжүлдезин, экономиказын, культуразын сонуургадып, аажок-ла чор мен.

Чугаавыс үзүктели бергеш, кезек ыыт чок ор бис. Канчангаш-ла көөрүмге, кожам мурнувуста олуттуң артынга «тураскаалдар» номчуп ор. Ында бижимелдерни чоңгурак-биле ийикпе, азы кайдыг-ла бир чидиг чүве-биле оюп каан шыйыгларны көргеш, арным изиш диди. Бурулуг кижи дег, куду көрүп алган ор мен. Ында чүнү биживээн дээр силер. «Орлан + Маша; СМК+МСХ=любовь; Любовь—это смерть; Саша, Коля, Миша, Чыраа-Бажы: чүрек дүрзүзү чураш, «Ынакшылга шынчы эвес Люба. Өвүр. 1986 чыл» дээш оон-даа хөй эпчок сөстер бар.

— Силерниң араңарда ам-даа чылып калган, чурум чок кижилер бар-дыр — дидир.

Менде ыыт чок. Безин шимчеш диведим. Хандагайтыга чедир үнүм үнмээн.

Ол оруктуң узуну чыл дургузунда эленнедип келген дег. Арта бүткүр болум шыгып, изиргенчиг апарган. Тыныр агаар безин чок ышкаш сагындырды.

Корум-чурум, мөзү-бүдүш чок ийи-чаңгыс ёра чок кижилерниң үүлгедии дээш бүдүн республиканың ат-алдары, ында чурттап турар кижилерниң арын-нүүрү бужартап болур-дур.

Моол өңнүктен эгенгезин аргажок. Черинге, улузунга баргаш, ол дугайын чугаалаар боор.

Күрүнениң өнчү-хөреңгизин кара өжегээр үреп, кижи чазы чок үүлгедиг кылып турарларга удур шыңгыы хемчег ап, ындыг үүлгедиг кылып турарларны көрген кижи ол-ла черинге буруу шаап, автобус чолаачызынга чугаалап, пассажирлер мурнунга арыннык шырайын кызыды билиндирип турар болза, байдал эскерлир ужурлуг.

Ындыг чаржынчыг «тураскаалдар» кайда-даа бар. Кызылдың чаа автовокзалынга кирип көрүңер. Кайгай бээр силер. Кандыг сагыштыг кижилерил? Угааны четпес бе? Бижиттинген адрестерни ап көөрге, Кызылдың улуг, биче өөредилге черлериниң сурагжылары-дыр деп билдине бээр. Ол ышкаш районнарның спортчуларының болгаш аныяктар ат-сывы боор. Ынчаш кээрге кымнарыл деп чүве-ле-да. Бистиң эртем-билиглиг, чүве билир аныяктарывыс-тыр.

Бо багай чаңчылды, үлегерни узуткаар дээш чүнү кылза экил?

Б. МОНГУШ.
Өвүр район.
(Бо-ла айтырыг талазы-биле Мергелдейниң бодалын 4-кү арынындан номчуп боор силер).

КЫЗЫГААРЖЫ

Чурумал

Оон бээр таптыг-ла чээрби чыл чедип турар.

Шупту он тос харлыг оолдар бис. Памирге, оран-делегейниң шашпылгаанга, шериг албанын эрттирер деп кым билген боор. Дайынчы, кижиниң эртпээни амыдыралдың баштайгы айлары. Кыры дээриниң хеңниг ойбаа, адаа дүп чок тамы кашпал, хамааты амыдыралдан хеп-хевертен хоорлу бергени кижини аары-биле базып келир. Даш бүрүзү дуктуг баш кырында халаңайнып турар, булуттар — девүн куду, бут адаанда. Чаныксанчыы, кударанчыы база бир улуг даг болуп, херек иштин ээлей бээр.

Шаг-үе, чаа черге чаңчыкпышкын кижиниң чоорту орталандырар, бедикке агаар-бойдуска өөрени берген бис. Бистиң хонуп турарывыс казарма-биле шериг клувунуң аразында шапкын суглуг чиңге арык бадып чыдар. Ында хавак кыры чимис ыяштар-биле бүргеткен. Ол черни бир тывызык кижи «Даржай-Арыг» деп адап каан. Баянга ойнаар, ырлаар бир дайынчының ады-биле ол чер холбажы берген. Ол кижиниң аңаа ырызын, каргыраа-сыгыдын дыңнаар дээш офицерлер безин олче келир, аалынче чаннайн баар.

Дүъш соонда биске берип турганы шак колдуунда аңаа эртер. Хууда үени ажыглап, гимнастерканың ак моюндуруун, иштики ак хепти арыкка чуп алыр чүве. Хеп иштинге чүгле майка, трусик кедип алырын старшина чөпшээревес, ол кончуг изиг черге даштыкы хеп иштинден кылын ак хепти албан кедер. Каъттангы хүн караандан камгалал болуп турганын сөөлүнде билген бис. Хеп кургап турар аразында, кургаачалы база аажок, чагаа-даа бижип, хамааты шөлээн амыдыралдың болуушкуннарын-даа сактып четтигиптер.

Ол шөлге хүнге дадыкканындан хүлер-кара болу берген орар эживис бар. Ооң адын Каткак-оол Маадыр дээр. Хөөрешкен өөрүнүң чугаазын дыңнап, каттырымзап орар эр. Ооң бир онзагай талазы чоорту билдине берген. Өөренип турганывыс эртемнеривистиң бирээзинге ол бисти мурнай берген. Телеграф демдектерин кымдан-даа хөйнү дамчыдып, хүлээп ап турар болу берген. Ол эңме-тикчок тирелер, улуг сектер дамчыдылгага дүрген-дүрген келирге, девиденчиг чүве болгай.

— Бисти чүге мурнай бердиң, Маадыр? — деп, айтырарлаа турдувус.

— Билбес мен — деп, ол харыылаар.

Чугаалай бергенде ол солун кижи. Хүлүмзүрүүр, думчуунуң бажы деридип келир. Радист кижиниң мергежилин ындыг кылдыр шиңгээдип алыр мен, халажып чана бергеш, кайы-бир черге бо эртемим-биле ажылдаар мен деп бир катап чугаалап турганын утпаан мен.

— «Б» деп үжүктүң демдээн билбес эвес силер. Баштай тире, ооң соонда ийи улуг сек база улуг сек. Кулакка дыңналып келири болза: «Бе-ей, барабан». «Е»-ни узадырынга тире ол-ла болгай, «барабан» деп сөсте үш «А»-ны дүрген адаптарынга үш улуг сек болу бергей. Ынчангаш ол демдектер ым-биле дөмей ылгалдыг. Иллеңиг дыңна, мал аразында теве-биле дөмей. Тевени аът-биле кым-даа салчавас: ийи мөгеннерлиг, чолдак кудуруктуг, узун моюннуг, майтак даванныг — деп. Памирге ол чугаалап орган.

Чүтле ол безин солун. Бо хире бедикке ол чижектиг чугааны кылып турганнар ховар болгай. Үжүк, демдек бүрүзү Каткак-оол Маадырга тускай бүдүштүг. Овур-хевирлер дамчыштыр, деңнеп тургаш демдектерни дүрген шиңгээдип ап турган. Сестер, домактар, оларның аян-шинчизи радистиң «дылынга» база бир янзы, бүдүн делегей ышкаш. Оларда төнчү кайда боор. Шериг белеткелиниң өөредилгези доосту берге, бистерни аңгы-аңгы черлерже тарай хуваапкан.

Кызыгаарга шериг белеткелин кады эрттирип турган эжимге чоокта чаа Бай-Тайганың харылзаа белдиринге, Тээлиге, ужуражы бердим. Шөлээн оруп алгаш, эрткен оруувусту сактып, чугаалаштывыс-даа. «Тергиин кызыгааржы» хөрек демдээ-биле шаңнатканын, кызыгаарга бирги класстың радизи турганын, радио спортунга киржип, албан эрттирип турганы кезээниң спортчу адын шериг округунуң маргылдааларынга камгалап чорааның билип алдым. Аныяанда шериг албаны эрттирип чорааны округунга 1984 чылда чедип, кызыгааржы оолдарга база ужурашкан.

— Кушка хоорайда Тывадан келген кызыгааржы оолга база ужураштым. Мени ол аажок сонуургады. Билбес эвес сен, ол черниң кызыгаары акы-дуңма Афганистан-биле тудуш болгай. Хосталгага ынак, бедүүн болгаш ажык сеткилдиг афган чон-биле кызыгаарга шериг албанын эрттиргенимни аныяк эшке таныштырдым. Кызыгааржы амыдырал аныяк эр кижиге ёзулуг школа деп дайынчыга чагыдым — деп, ол сонуургатты.

Каткак-оол Хомушкуевич Маадыр СЭКП кежигүнү. Кызыгаарга өөренип алганы ынак мергежили-биле чонга бараан болуп чоруур. Шеригден халашкаш, ажылдап киргени күш-ажылчы коллективинде ажылдап арткан, өскээр кайнаар-даа барбаан, ол черде турумчаан. Ол дээрге кижиниң бүдүштүүн, ылавылалдыын, ынаныштыын көргүзүп турар.

А. ОКСУР.

Бөгүн—Уруглар камгалалының делегей хүнү

ААС-КЕЖИКТИГ ЧАШ НАЗЫН

1949 чылда Москвага Херээженнерниң Бүгү-делегей демократтыг федерациязы чылдыңна июнь 1-ни бичии чаштарның аас-кежии дээш демиселге чер бөмбүрзээнде депшилгелиг күштерниң каттыжыышкыныың хүнү болдурар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Оон эгелээш-ле, июнь 1 — Уруглар камгалалының делегей хүнү апарган. Бо байырлалды бирле дугаарында 1950 чылда делегейниң 50 ажыг чурттарынга демдеглеп эрттирген.

Совет эрге-чагырганың баштайгы ленинчи декреттеринден эгелээш ССРЭ-ниң чаа Конституциязынга чедир ие, чаштың кадыының камгалалы, бичии уругларның социал-амыдырал хандырылгазының, өзүлдезиниң, кижизидилгезиниң, билииниң болгаш эргелериниң дугайында доктаамал ала сагыш салыышкын Коммунистиг партияның. Совет күрүнениң ажыл-чорудулгазының бир кол угланыышкыны апарган. Партияның XXVII съездизи ие, чаштың кадыының камгалалынче онза кичээнгейни угландырган. Он ийиги беш чылда 3 млн. уруглар турар ясли-садтарны тудары көрдүнген, пионер лагерьлериниң, пионерлер бажыңнарының, уругларның спорт школаларының четкизин калбартыр болгаш ниити билиг школаларынга узаткан хүнүг бөлүктерниң санын көвүдедир талазы-биле боттуг хемчеглер алдынар.

Амгы үеде чурттуң 137,9 муң уруглар садтарында, яслилеринде, ясли-садтарда 1-ден 6 хар чедир 16 млн. уруглар хаара туттунган. Оларның кадыын быжыглаар, аарыыр чоруун эвээжедир хемчеглерни амыдыралга боттандырар сорулга-биле уруглар эмчилериниң, медицина сестраларының, кижизидикчи башкыларның санын көвүдеткен болгаш ясли назылыг уругларның бөлүүнде ажыллап турар кижизидикчи башкыларының, медицина сестраларының шөлээ хуусаазын 36 ажыл хүнүнге доктааткан.

Совет күрүне чыл санында болуп эртип турар Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниктиң халас ажылдаан акша-хөреңгизин эмнелге албан черлерин сайзырадырынче, божудулга бажыңнарының, уруглар эмнелгелериниң, поликлиникаларның, ясли-садтарның тудуун кылырынга чарыгдап турар.

Бо-ла бүгү күрүне ужурдузалыг хемчеглерниң ажыл-херек кырынга боттанылгазының тодаргай чижээн республика найысылалы — Кызыл хоорайның уруглар албан черлериниң амыдыралындан тода көрүп болур. Хоорайның 37 ясли-садтарында, уруглар бажыңында 6 муң ажыг бичии чаштар өзүп, доругуп, доктаамал ажаалда-хайгааралда турар. Тус-тус ведомстволарның болгаш организацияларның 12 ясли-садтарында 1900 уругларны кижизидип турар. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир хемчеглер дугайында» доктаалында Кызыл хоорайга 1990 чылга чедир 2980 олуттуг 13 уруглар албан черлерин тударын планнаан болгаш тус черниң бюджединден 1.900 муң рубльди, министерстволарның, ведомстволарның акша-хөреңгизинден 3.100 муң рубльди чарыгдаары көрдүнген. Ол ышкаш ясли-садтарның материалдыг баазазын быжыглаарынга күрүне хөй акша-хөреңгини харам чокка үндүрүп турар. Хоорайга чыл санында хоорай Совединиң бюджединден 371,9 муң рубльди эт-херекселдер, ойнаарактар, аъш-чем садарынга чарыгдап турар. Уруглар садтарын шефтеп турар бүдүрүлге коллективтери капитал болгаш агар септелгени чорударынга деткимче-дузазын көргүзүп турар. Эрткен чылын назы четпээн уруглар албан черлерин септээринге бүдүрүлге коллективтери 93 муң ажыг рубльди чарыгдаан. Шак мындыг боттуг дузаның ачызында ясли-садтар чогуур үезинде шынарлыг септеттинген болгаш чаа эт-херекселдер, оруннар, шкафтар, стол-сандайлар, соодукчулар, янзы-бүрү ойнаарактар, көргүзүг материалдары, методиктиг болгаш чечен чогаал аймаа-биле четче хандыртынган.

Бүгү уруглар садтарында башкылар коллективтери, медицина ажылдакчылары, ажаакчылар бичии чаштарны кадык-шырырак, орлан-шоваа, ээлдек-эвилең, күш-ажылга сундулуг болур чорукка, ниитиниң-даа, хуу-даа эт-херекселди камнап кадагалаар, кижизиг мөзү-шынарга кижизидип, угаан-медерелди сайзырадырынга бичиизинден тура-ла чаңчыктырып, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды доктаамал чорудуп турар. Тус-тус бөлүктерниң кижизидикчи башкылары школа реформазының негелделерин барымдаалап, уругларны тускай программа ёзугаар школага белеткеп турар. 19 дугаар ясли-сад (эргелекчизи М. И. Подкаменная) 15 дугаар школа-биле, № 29 ясли-сад (Л. А. Феденкова) № 14, № 1 ясли-сад (Т. М. Фокина) № 7, № 35 ясли-сад (Н. П. Вайденкеллер) № 11 школалар-биле өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың планын кады тургускаш, башкылар коллективтери каттыжып алгаш, ниити ада-ие хуралдарын, башкылар-биле уругларның ужуражылгаларын, ниити байырлалдарны, экскурсияларны, оюннарны организастап эрттирип турар. Ооң түңнелинде школа-биле ясли-садтарның аразында харылзаазы улам быжыгып, уругларны школага белеткээринге улуг деткимче болуп турар. 6 харлыг уругларны ясли-садтар дамчыштыр өөредип, кижизидер ажылды хире-шаа-биле боттандырып эгелээн. 3, 11, 19, 28, 29, 30 дугаар ясли-садтарда 175 уругларны тускай белеткел клазының программазын ёзугаар өөредип турар. Келир чаа өөредилге чылында 3, 11, 19, 24, 28, 29, 30, 35 ясли-садтарга болгаш 4 дугаар школага 6 харлыг 280 уруглар 1-ги класстың программазын ёзугаар өөренип эгелээр. Үстүнде айыткан ясли-садтарның башкылар коллективтери бичии чаштарның күш-дамыр кижизидилгезинче онза кичээнгейни угландырып, бүдүрүлге коллективтериниң дузазы-биле спорт шөлдерин шевергин дерээш, уруглар ойнаар черлерни чаагайжыдып ногаанчыткаш, аңаа шимчээшкинниг оюннарны, агаарга селгүүстээшкиннерни, күш-культура кичээлдерин доктаамал эрттирип турарындан бо коллективтерде уругларның сооктан доңуп, сырыңгып аарыыр таварылгалары эвээш болуп турар. Уругларны доруктуруп өстүреринге кижизидикчи башкыларның үлүг-хуузу аажок улуг. Кижизидикчи башкылар Галина Ивановна Исакова (№ 7 ясли-сад), Людмила Николаевна Закружной (№ 35), Надежда Никитовна Терентьева (№ 3) бичии уруглар-биле ажылдаарының эптиг аргаларынга мергежии берген болгаш чаштарны мөзүлүг аажы-чаңга кижизидип, оларның хүндүткелин, идегелин чедип алганнар.

Уругларны күш-ажылга чаңчыктырар кичээлдерин 8, 10, 35, 36 дугаар ясли-садтарның кижизидикчи башкылары бедик деңнелге эрттирип турар. Күш-ажыл кичээлдеринге уруглар фотоделгелгелерни, альбомнарны дерип, пөс аймаандан ойнаарактарны даарап, «ательэ» деп оюнну организастап, дааранылга фабриказынче экскурсияларны кылып, быжыкчылар, даараныкчылар-биле уругларны таныштырып турар. Ынчалзажок ясли-садтарда күш-ажыл кичээлдеринге ыяштан янзы-бүрү кылыглар белеткеп кылырын практикалавайн турары четпес.

Бичии уругларның кадыкшылын быжыглаар талазы-биле эки хемчеглер алдынып турза-даа, 11, 32 дугаар ясли-садтарның кадыкшылга кичээлдери коллдуунда бажың иштинге болгулаар, чылыг үелерде уругларны арыг агаарга селгүүстедир, шимчээшкинниг оюннар эрттирер үени чөп ажыглавайн тургулаан чоруктар бар.

Уруглар албан черлериниң материалдыг баазазын экижидер айтырыгны шиитпирлеп турарывыста четпестер бар. 37 ясли-садтың 11-ниниң турар черлери үе-дүптегинин эргижирээн ыяш бажыңнары болур, мында суг дамчыдылгазы, канализация-даа кылдынмаан, оларның 9-унда уруглар удуур тускай өрээлдер чок. Ынчангаш он ийиги беш чылда хоорайга уруглар албан черлериниң четкизин калбартыр талазы-биле практиктиг хемчеглер алдынып турар.

Чырык чер кырынга амыдырап чурттаары — бичии чаштарның ыдыктыг эргези болганда ядролуг халаптың айыылы күштелип турар амгы үеде уруглар камгалалы бирги ээлчегниң айтырыы апарган. Бөгүн июнь 1-де делегейниң депшилгелиг бүгү кижи төрелгетени тайбың дээш, ядролуг дайынны болдурбас дээш, бичии чаштарның келир үеде аас-кежиктиг чаагай амыдыралы дээш бүгү күжүн бир демниг каттыштырып турар.

Г. МОНГУШ,
СЭКП Кызыл хоорkomунуң секретары.

УРАН-ШЕВЕР УГУЛЗА-ЛА

— Кандыг кончуг чараш чоор! Магазинде барааннар-биле дөмей ышкажыл, эжим — деп, дүлей уруглар школазының өөреникчилериниң кылганы бичии чем шкафтарын пионерлерниң бирээзи магадаан тур.

— Шак мынчаар шынарлыг аргып каан платьени садыгга безин ховар көөр кижи-дир мен — деп, оон шала улуу, үстүкү классчы уруг өөрүнге өөрүшкү-магадалын илереди каапты.

Мындыг хевирлиг чугаалар Кызыл школаларының өөредилге-бүдүрүлге комбинадында бо хүннерде болуп турар. Ында өөреникчилерниң арган, даараан, чазаан, чураан, хөм, демир, керамика, ыяштан кылган, чурукка тырттырган ажылдарының хоорай делгелгези ажыттынган.

Байырлыг ажыдыышкынга Кызыл хоорайның улус өөредилге килдизиниң инспектору Ольга Юрьевна Аранчын делгелгениң киржикчилеринге мынча дээн:

— Угулза дег уран-шевер ажылдарыңар-биле каас чараш чүүлдүң кайгамчык делегейи-биле көрүкчүлерни таныштырып турар-дыр силер. Күш-ажыл кижиге өөрүшкүнү шаңнаар дээрзин силерниң сеткилиңер арыындан бердинип тургаш бүдүрген ажылдарыңардан көрүп тур бис.

Уругларның чогаадыкчы делгелгезинде кирген школачыларның ажылдарын улуг зал сыңмас кылдыр көргүскен. № 15 школаның өөреникчилериниң кылган чүүлдерин эжиктиң солагай талазында делгээн. Ында бешки классчы О. Крыцинаның, сески классчылар М. Сайгутина, И. Бажина болгаш өскелерниң-даа даараан стол кырынга салыр салфеткаларны көрүкчүлер чарашсынар.

Ол школаның чурук тырттырар бөлгүмүнүң ажылы шынарының, көрүштүүнүң, темаларны шилип алганының талазы-биле өскелерден ылгалдыг. Ылаңгыя онгу классчы Андрей Стариков «Шөлден репортаж», «Сиген кезиглези», «Бирги классчы», «Хомус ырлап тур» дээн ышкаш чуруктарын жюри кежигүннериниң кичээнгейинге бараалгаткан.

№ 11 школаның делгээн ажылдарындан «Хуулгаазын ээргииш» деп адаан кружеваны көргеннер оон мырынай салдыныксынмайн баар. Алдыгы классчы Таня Потылицина аргыыр бөлгүмнүң удуртукчузунуң сүмези-биле өөредилге чылының дургузунда хостуг үезин ажыглап тургаш, платьени аргып алгаш, делгелгеге салган. Ол ажыл бедик үнелелди алганын күзээшкиннер дептеринде хөй катап номчуп болур.

Делгелгеге чорупт тургаш, кандыг солун ажылдарга кижи таварышпас дээр! Инек-харагандан кылган лаа салыр колду, аң-мең кежинден кылган дааранылар, дыт чөвүрээзинден, хадыңдан чазаан янзы-бүрү дүрзү-хевирлер — олар шупту бичии чаштарның чогаадыкчы мергежилиниң бедээнин, школа реформазының амыдыралга боттанып эгелеп турарын тодаргай херечилеп кээр.

С. ДАНЗЫ.

ЧУРУКТАРДА: үнү чок уруглар школазының дааранылга бөлгүмүнде өөреникчилерниң ажылдары (блузалар); ыяш доңгаларны ол-ла школаның сески классчызы Аяс Содунам чазаан; № 15 школада Л. Ермаков удурткан судно модельдери кылыр бөлгүмнүң ажылдары.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ХӨГЖҮМЧҮ БОЛУР ЧАДАВАС

Мээң үш харлыг дуңмам бар. Оол хирезинде ол машина-трактор сонуургавас, ойнаар-кыстан адырылбас. Музыканы аажок таалап дыңнаар. Бичиизинде таалачыг аялгага таалап удуур турган. Хар ажып турда, аргалаар дээш радиола ойнадыптарга, ыглавас-даа чааскаан дыңнап орар. Апаа-ла ырга ынак деп бодаан мен.

Дуңмам өскен тудум, хөгжүмге ынаа дам бар чыдар. Ол радиоланы боду ырладыптар кылдыр өөренип алган. Пластинкаларны билип алыры-биле ооң саазынынга өңнүг карандаштар-биле демдеглеп турар мен.

Оожум ыр дыңнап орда көөрге, чодураа дег кара караа шимчеш-даа дивес. Гитараның үнүнге таалаар. Ол В. Леонтьевтиң ырларын катап-катап салыр. Бичии кижи музыкага ол хире ынак болганы салымы бе? Аялгачы чүгле дыңнаар эвес, танцылап, холун чалгып ышкаш, херии алгаш девиир ийикпе азы барабанчыны өттүнген дег шимчээшкиннер кылыр. Мээң дуңмам алызында барып херек-ле хөгжүмчү болур чадавас.

Б. КУУЛАР.

МАР-да чаштар кижизидилгезинче, оларның бүгү талалыг сайзыралынче онза кичээнгейни салып турар. Дыка хөй техниктер, натуралистер ордуларын туткан болгаш уран чүүл мастерскаялары база бөлгүмнер ажылдап турар. Школаларда, уруглар садтарында эң эки ажыл дээш конкурстарны, уран чүүл көрүлдезин организастап турар.

ЧУРУКТА: Улан-Батор хоорайда № 60 уруглар садиғиниң уруглары.

МОНЦАМЭ—СЭТА-ның фотозу.

«Шай болгаш шайлаарака» хамаарыштыр

ШИИТПИРЛЭЭРИН МАНАП ТУРАР БИС

Номчукчу эш-өөрнүң бо талазы-биле бижип турар чүүлдерин, бодалдарын деткип турар мен. Сүмелер, саналдар хөй. Номчукчуларның көдүрүп турары бо айтырыгны ол талазы-биле харыылап турар албан чери, оон удуртукчулары кичээнгейге ап турары чугаажок. Ынчангаш Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң болгаш ниитиниң чемненилге трезиниң ажылдакчыларының ол чагааларга харыызының «Шын» солуннуң арнынга кажан көстүп келирин номчукчу өске эш-өөрлер-биле кады четтикпейн манап турар мен.

Үстүнде айтырыгга хамаарыштыр дараазында чүүлдү бижикседим. Майның баштайгы хүннериниң бирээзинде чүве. Ак-Довурактан Кызыл хоорайже чорупт олура, мээң-биле кожа олутта ийи херээжен кижиниң чугаазын душ болуп дыңнадым. Аалчызы ирги бе деп билдим, оозунга бирээзи сүттүг шай дугайында мынча деп чугаалап ор: «Сүттүг, дустуг болур, суксун ханар, магалыг. Көдээде таныжым малчын утбай бар чүве, ооң хайындырган шайын ишкен болзунза...» Кожаларымның чугаазы «Рецептизин чоргузуптар сен, көрем» дээн сөстер-биле доозулду. Амданныг, чемзиг кылдыр хайындырып каан шай, шынапла, суксунга магалыг болдур ийин.

Соңгаар чамдык улуг хоорайларга чорупт чоруурга, ында, ооң чоок-кавызында колхозтуң, совхозтуң садыы, кафези ажылдап, шайны аңаа садып турар боор чүве чораан. Айтырыгны бистиң республикага ынчаар көрзе кандыг ирги? Белен чүве кайы боор харын, ындыг-даа болза хол-биле тудуп кирипсе, түңнел үнмес бе? Шайлаарак кылдыр көрдүнген черге сүттүг шайдан аңгыда, далган үзүп тургаш хайындыраан мүнүү, сүттен кылган аъш-чемни садарын чүге организастап болбас деп?

Черле ынчаш шай дугайында айтырыг бо удаада шиитпирлеттинер боор дээрзинге идегээр апаар.

М. УВАН-ООЛ.
Бай-Тайга район.

• • •

Ниитиниң чемненилге черинге өске суксуннар-биле чергелештир сүттүг шай садарын организастаары төп айтырыг. Столоваяларга, кафелерге сүттүг шай тывар болза, ону садып ишпес кижи кайда боор. Ону өске суксуннар-биле кады садып болур арга бар. Кызыл хоорайда кулинариялар бар болгай. Далгандан кылган продуктуларны, эътти мында садып турар. Ол чемнер-биле шайны чүге кады садып болбазыл? «Шайдан кирер орулга эвээш» дээр бодалдарның барын номчукчу эш-өөр сойгалап бижип турдулар. Ындыг болбас ужурлуг, орулга дөмей-ле кирер. Хамык ужур ында эвес, кижилерниң сонуургалында, хамаарылгазында. Хандырылганың культуразы аъш-чемниң ассортиментизинден база улуг хамааржыр болгай. Ону кичээнгейге алыр херек.

Столоваяларда, кафелерде, буфеттерде сүттүг шайның доктаамал турбазын номчукчулар мооң мурнунда база шүгүмчүлеп тургулаан. Бо удаада айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинеринге бүзүрээн.

С. ХОВАЛЫГ.
Кызыл хоорай.

• • •

Ниитиниң чемненилге черинге сүттүг шай садарын чүүлдүгзүнүп, ол айтырыгны солун арнынга көдүрүп турар эш-өөрнүң кирип турары саналдарынга каттыжып турар мен. Уруглар ясли-садының кижизидикчи башкыларының билиг бедидер курузунга март айда өөренип турдувус. Бистиң аравыска улуг назылыг-даа кижилер, аныяктар-даа турган. Ол үениң иштинде столоваяларга чемненип турда, шайга черле таварышпадывыс. Амданныг кылдыр хайындырып каан шайны кижи ижиксей бээр чораан. Найысылалда ниитиниң чемненилге черлеринге сүттүг шай турбастааны элдептиг. Ону хайындырары ындыг-ла чарыы эвес. Азы орулгазы эвээш, өртээ чиик дээш ындыг бе? Кижи бодаарга, кол-ла чүве — хандырылганың кижилерниң хереглелинге дүүшкени, культуразы болгу дег.

Чылдың кайы-даа үезинде республиканың районнарындан ажыл-херек аайы-биле келир, эмчилээн кижилер үстүр эвес. Чорук кижилери изиг шай ижиксээр боор чүве болгай. Ынчангаш столоваялар а кафелерге шай доктаамал турары күзенчиг.

Т. ОСКУЛЮК.
Каа-Хем район.

• • •

Хоорайда-даа, район төптеринде-даа ниитиниң чемненилге черлеринге шай садарын доктаамал болдурар болза эки деп күзелдиг мен. Кызыл хоорайда вокзал — чоннуң аргыжылга төвү чер болганда, чорук кижилери оон үзүлбес. Ынчангаш ында буфетке шай садар болза эки.

Г. КОЙГУНМАЙ.
Кызыл район.

• • •

«Шайлаарак» ажыдары белен эвес деп чүве билдингир. Ынчалзажок ниитиниң чемненилге черлеринге сүттүг шай садар болза эки. Национал аъш-чем хүннерни бар аргаларны ажыглап тургаш, чүге эрттирип болбазыл? Дыштаныылга хүннеринде кафелерге, столоваяларга шай хүнүн эрттирип турар болза, солун деп бодаар мен. Күш-ажылдың хоочуннары, мурнакчылары-биле, сураглыг өске-даа кижилер-биле аныяктарның ужуражылга кежээлерин аяк шайны аартап олура эртер кылдыр организастаары күзенчиг.

Л. БАЗАН.
Кызыл хоорай.

РЕДАКЦИЯДАН: Бо чылдың март 16-да үнген «Шынга» А. Борбак-оолдуң «Шай болгаш шайлаарак» деп чүүлүнге хамаарыштыр келген чагааларны бо үеде дыка хөйнү парлап келген бис. Кызыл хоорайга шайлаар чер ажылар, столоваяларга шай белеткээр дугайында айтырыгны номчукчулар улам чидии-биле тургузуп турар дээрзи моон илдең. Элдептиг чүве чүл дээрге, бо чүүлге харыы бээр ужурлуг черлер — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң, ниитиниң чемненилге трезиниң, Кызыл хоорküскомунуң «кулак кызыпкан» олурары. Кайда-даа чоннуң хостуг үезин эрттирер черлерни организастаар, эзиртпес суксуннарны хөйү-биле бүдүрер дугайында айтырыг тургустунуп турда, номчукчуларның саналдарын херекке албаска, чаа негелде ёзугаар ажылдавайн турарывыстың бир бадыткалы болбас бе? Бо айтырыгларга үстүнде черлер харыылаар боор деп редакция идегеп тур.

Чүктерден МЕДЭЭЛЕР

ПАРТИЯ БИЛЕ УЛУСТУҢ ЧАҢГЫС ЭВИ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА-ның корр). Моолдуң Араттың революстуг намының XIX съездизи ажылын үргүлчүлеп турар. Ажылчыннар, араттар, күш-ажылчы интеллигенцияның төлээлекчилери, партия болгаш ажыл-агый ажылдакчылары МАРН ТК-ның Отчёдун, чурттуң чоокку чылдарда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң программазын боттандырар талазы-биле сорулгаларны улуг сонуургал-биле чугаалажып көрүп турарлар.

Ол чыыштың ажылы Моолдуң коммунистериниң, бүгү ажылчы чонунуң боттарының дайынчы болгаш шылгаттынган авангарды — МАРН-ны, ооң Төп Комитедин долгандыр сырый каттышканының дугайын херечилеп турар. Делегаттарның санал-оналдары ажыл-херекчи, тодаргай боор турар.

Олар ажылдың эргижирээн аргаларын болгаш хевирлерин, өске-даа четпестерни үндезини-биле чок кылырынче партияның угланыышкынын бүрүнү-биле деткип, идеологтуг, экономиктиг, социал болгаш моол ниитилелдиң амыдыралының өске-даа адырларынга партийжи удуртулганы сайзыраңгайжыдар талазы-биле тодаргай санал-оналдарын кирип турар.

МАРН-ның Улан-Батор хоорkomунуң бирги секретары А. Алтангэрэл съездиге чүве чугаалааш, партияның салган сорулгаларын боттандырар талазы-биле найысылалдың коммунистериниң эгелээн ажылының дугайын чугаалаан. Амгы үеде олар кол кичээнгейни бүдүрүлге-техника, эртем-культура күчү-шыдалды долузу-биле мөөңнээринче, бүдүрүлге программазын күүседиринге, амыдыралдың социалистиг чевирин бадыткап тургузарынга ажылчы чоннуң тургузукчу болгаш инициативтиг киржилгезин чедип алырынче угландырган.

Экономиканың чугула адыры болур мал ажылының мурнунда тургустунган сорулгаларның дугайын Дзабхан аймактың «Энх тайван» көдээ ажыл-агый каттыжыышкынының хойжузу МАР-ның Күш-ажыл Маадыры Ц. Намхайнямбу чугаалаан. МАР-ның Эртемнер академиязының президентизи Ч. Цэрэн чурттуң эртем ажылдакчыларының чедиишкиннериниң болгаш шиитпирлээр айтырыгларының дугайында, оон бүдүрүлге-биле харылзаазын улам быжыглаарының айтырыгларының дугайын чугаалаан. Ажылчы чонну, хамыктың мурнунда аныяк салгакчыларны коммунистиг ёзуга кижизидеринге, ниитилелдиң угаан-бодал байлаан көвүдедиринге чечен чогаалдың, социалистиг культураның болгаш уран чүүлдүң ролюнуң дугайын сураглыг чогаалчы Ж. Пурэв, Күрүнениң үлегерлиг шии театрының парторганизация секретары Н. Сувда олар чугаалаан.

Моол коммунистериниң чыыжының ажылында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротниковка баштаткан СЭКП делегациязы киржип турар. Делегация май 30-де Улан-Баторнуң трикотаж фабриказынга, мал ажылының эртем-шинчилел институдунга барып чораан.

К. БОЛДОХОНОВ,
А. ДЕНИСОВИЧ,
В. ИОНОВ.

ВЬЕТНАМ ШЕРИГЛЕРНИ ҮДЭЭНИ

ПНОМПЕНЬ. СЭТА-ның корр. А. Низамутдиновтуң болгаш А. Смеляковтуң дамчытканы болза: Кампучияга интернационалчы хүлээлгезин күүседип турган 98-ки шериг корпузунуң он муң вьетнам эки турачыларын Пномпеньниң чурттакчылары төрээн чуртунче чылыы-биле үдээннер. Чурттуң хостуг болгаш хамаарышпас чоруу дээш демиселге маадырлыы-биле өлгеннерге тураскаалдың чанынга байырлыг үдээшкинге КУР-нуң удуртукчулары, Кампучияның улусчу-революстуг шериниң дайынчылары, хөй-ниитиниң төлээлекчилери чыылган. Олар Пол Поттуң ханныг каржы эрге-чагыргазын дүжүр октаарынга болгаш революцияның чедиишкиннерин камгалаарынга акы-дуңма дузаламчызы дээш вьетнам улуска өөрүп четтиришкинни илереткеннер.

НИКАРАГУАНЫҢ УДУРЛАНЫЫШКЫНЫ

МАНАГУА. СЭТА-ның корр. С. Горбуновтуң дамчытканы болза: Хинотега департаментиге эмчилер бригадазының тос кежигүнү ТРЭ-ниң саттыныкчы идегеттериниң араатанзыг үүлгедиишкининден өлгени дээш бүгү харыысалганы Рейганның администрациязынга Никарагуаның чазаа онаап турар. «Олар шуптузу контрастарның былдалап каан америк миназындан өлгеннер. Өлгеннерниң аразында — испан эмчи Амбросио Моррон база бар. Ол никарагуа уруглар эм сыкыртыр кампанияга киржип турган.

АКШ-тың күрдепартаментизинче Никарагуаның ЦХМ-ниң чоруткан удурланыышкын нотазында америк келдиженикчилер республиканың чепсектиг камгалакчылары-биле дорт тутчуушкундан бужар бак кортуу-биле ойлап, гаңгын ажыл-иштиг хамаатыларга удур ханныг үүлгедиишкиннерин кылырын оралдажып турар деп айыткан.

ТЫВА АРТИСТЕР—КАЛМЫК ЧЕРДЕ

Республиканың «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүмнүг театрының ийи бөлүү бир-ле дугаар Калмык АССР-де аалдап чеде берген. РСФСР-ниң улустуң артизи, Тываның Күрүне шаңналының лауреады М. М. Муизук, РСФСР-ниң улустуң артистери К. М. Муизук, Х. Б. Конгар, Б. Ф. Бады-Сагаан, РСФСР-ниң алдарлыг артистери Е. С. Кенденбиль, Л. И. Солун-оол болгаш өске-даа сураглыг артистер Тыва чоннуң уран чүүлүн төлээлеп турар.

Акы-дуңма культураларның байырлалы республиканың шии театрынга ажыттынган. Калмык АССР-ниң культура министри В. Г. Салдусов байыр чедирип сөс алган. Харыы сөске-культура министри А. С. Серен чылыг хүлээп алыышкын дээш өөрүп четтиргенин илеретпишаан, чогаадыкчы харылзааларның улам быжыгып турарын демдеглээн. Тывадан барган аалчыларга чечектерни тудускан.

Зал долу калмык көрүкчүлер, оларның аразында республиканың партия, совет органнарының удуртукчулары «Ревизор», «Терезин шляпа», «Аршин Мал-алан», «Кадык болуңар» деп шиилерден үзүндүлерни, уругларга шиилерни сонуургал-биле көрген. Эң эки үнелелди тыва классика «Хайыраан бот» алган. Ол шии-биле Элиста хоорайга гастрольдар доозулган. Тыва артистер Калмык АССР-ниң районнарынга ажылдаарлар.

«КАА-ХЕМНИҢ ХАЯАЗЫ» КАТТЫЖЫЫШКЫНДА

Районда тургустунган бот-тывынгыр чогаадыкчылар каттыжыышкынының ээлчеглиг кичээли Сарыг-Сеп суурга болуп эрткен. Ээлчеглиг кичээлди ооң удуртукчузу К. Д. Натпий-оол башкарып эрттирген.

Аңаа СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулин, секретары Н. О. Товуу, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң кежигүнү, шүлүкчү С. В. Козлова болгаш районнуң өске-даа удуртукчулары киришкеннер.

Кичээлге чогаадыкчы каттыжыышкынның адының талазы-биле чарлаан конкурстуң түңнелин үндүрген. Каа-Хемчилерниң бот-тывынгыр чогаадыкчылары болуунуң каттыжыышкынын «Каа-Хемниң хаязы» деп адаар кылдыр шиитпирлээн.

Каа-Хем эриинде аргажыгаш ортузунга, ногаан шыктыг черге бот-тывынгыр каттыжыышкынның чаа чогаалдарының сайгарылгазы солун эрткен.

Орта каттыжыышкынның бир кол, шимченгир ажылдап турар кежигүнү Маады Болаттың шүлүктерин сонуургап дыңнаан соонда, аңаа боттуг дузалыг, харыысалгалыг сайгарылганы кылган. Аныяк шүлүкчү Алла Сокольникованың шүлүктерин дыңнап, аңаа сайгарылганы шүлүкчү С. В. Козлова кылган.

Ол ышкаш кичээлге бот-тывынгыр шүлүкчүлер Далар-оол Серен-оол, Василий Уйнукай оларның сөөлгү чогаалдары-биле кады эгелеп чоруур бот-тывынгыр композиторлар Алева Момужаптың, Вадим Фефелевтиң ырлары-биле таныжып, чогуур сүмелерни берген.

Ч. ООРЖАК.

Күш-культура болгаш спорт

ГРОССМЕЙСТЕР ЕЛЕНА АХМЫЛОВСКАЯНЫҢ УРАН АРГАЛАРЫ

Делегейниң амгы чемпиону Майя Чибурданидзе-биле бирги чер дээш ойнаар эргени чедип алган гроссмейстер Елена Ахмыловская мынча дээн:

— Майя-биле маргылдаа меңээ дыка өөредиглиг болур деп идегеп турар мен.

Бо ийи шыдыраачы бир катап маргылдаага ужурашкан, ол 1977 чылда, олар кайызы-даа мырыңай бичии турда болган. Дыка нарын эрткен маргылдааның түңнелинде Чибурданидзе шоолуг хөй эвес артык санныг удуп алган, а оон соонда Нона Гаприндашвилини уткаш, делегей чемпиону апарган болгай.

Елена — сибирячка. Ол 1958 чылда Красноярскиге төрүттүнген, аңаа ортумак школаны дооскаш, Красноярск университединге юридиктиг факультетке өөренип турган. Ол Красноярск крайның төөгүзүнде бир дугааргы делегей гроссмейстери болган.

1973 чылдың чазынында Россия Федерациязының Спорт-комитеди мени Красноярск крайже лекция номчудуп, харыы угда хөй кижи-биле оюннар эрттирери-биле сургакчыладып чорудупкан. Ынчан комитетке тренер мен. Хөй оюнга кириштим, үргүлчү-ле ойнаар он беш хар безин четкелек ийи ойнакчыны бо-ла көөр турдум. Олар дээрге келир үеде делегей мастери, ССРЭ-ниң ийи дакпыр чемпиону Лев Псахис биле Елена Ахмыловская болган. Бичии шыдыраачыларның характери ынчан илдең турду: сеткили дойлуучал, дүрген Псахис болганчок-ла уттуруп аар, таваар, чүткүлдүг, шыдамыккай Елена партияларның хөй кезиин хайым кылдыр доозуп турду. мен чүгле чаңгыс оюнга удуп алган ышкаш ийик мен.

Чанып келгеш, РСФСР-ниң Шыдыраа федерациязының хуралынга ол салым-чаяанныг уруг дугайын дыңнаткан мен. Елена ур болбаанда-ла Бүгү-эвилелдиң аныяктарның Спартакиадазынга РСФСР-ниң шилиндек командазының кежигүнү боор ойнаан, ынчан ол баштайгы алдын медалын алган.

Дөрт чыл болганда делегей мастери апарган Ахмыловская дуржулгалыг Татьяна Лемачко-биле делегей чемпиону-биле ойнаар эрге дээш маргылдаага дөрттүң бири финалга киришкен, мен ооң тренер-секундантызы турдум. Софияга эрткен ол матч чидиг болгаш дүшкүүрлүг болган, маргылдаа төнеринге чедир үш партия артканда Елена санны деңнештирип алган, ынчалза-даа сески ужуражылгага шуут удар тургаш, хенертен чазыг кылгаш, уттурган. Ол колдуунда идегел чок хире байдалда сибирячка бодунуң бедик тура-соруун көргүскен. Ол сөөлгү ийи оюнну улаштыр уткаш, тиилелгени чедип алган...

Ооң соонда Еленаның чедиишкиннери эвээш эвес болган. Ахмыловская зоналар аразының турнирлеринге ийи катап тиилээн. Ынчалза-даа чогаадыкчы кудулаашкын үези база бар турган. Ону ол ажып эрткен.

Елена Ахмыловская ур үениң камгалалын эки чорудуп билир, нарын маневрлар кылыр, оозу-биле бодунуң дайынчы күштериниң туружун экижидип шыдаар, херекти далаштырарын кыспас. Дыка берге байдалдардан үнер арганы тып аптар, а чамдыкта чагыг ёзугаар ышкаш удаугну чедип аптар, чижээ, кордакчылар маргылдаазынга Елена кыдат шыдыраачы у Минцяньның чүгле удар ужурлуг турган, ынчаар кылган-даа.

Майя Чибурданидзе-биле оюну кандыг болуруул? Специалистерниң хөй кезии делегей чемпиону удар деп чугаалажып турар. Чижээ, Нона Гаприндашвили мынча дээн: «Чибурданидзе-биле матчыга Ахмыловскаяның удуп алыр аргазы, мен бодаарымга, айтырыглыг херек-тир».

Чибурданидзениң спортчу оруу удурланыкчызынындан кескү, ында маргылдаа чок. Херээженнер маргылдааларынга шылгараңгай чедиишкиннеринден аңгыда, делегейниң үш дакпыр чемпиону эр улустар аразынга делегей турнирлеринге чаңгыс эвес удаа тергиин эки түңнелдерин көргүскүлээн. Ол, Гаприндашвили ышкаш, херээжен-даа, эр-даа улус аразынга гроссмейстер деп атты алган болгай. А. Ахмыловская эр улус турнирлеринге барык-ла ойнаваан.

Ынчалза-даа херээженнер шыдыраазы онзагай дээрзин демдеглевес арга чок. Чижээ, Швеция чурттуг Пиа Крамлинг эр улус маргылдааларынга херээженнерниинден хөй киржип, чедиишкинниг болуп турар, а херээженнер-биле ойнааш, бо-ла эки түңнел чок боор. 1984 чылда Тбилисиге супер-турнирге чүгле алдыгы черни ээлээн. Мальмэга кордакчылар маргылдаазынга совет шыдыраачы Лидия Семёнова-биле дөрткү, бешки черни үлештилер. Крамлингни Ахмыловскаядан аңгыда Нана Александрия, Марта Литинская база мурнаан.

Майя Чибурданидзеге белен болур деп бодавайн турар мен. Делегей чемпионунуң шаап халдакчы, темпераменттиг стилинге Ахмыловская буза шаварын берге камгалалды удур тургузар. Спортчу-даа, чогаадыкчы-даа тала-биле алырга дыка солун демисел болур.

Нона Гаприндашвили бир катап мынча дээн де: «Ахмыловская Грузияже көже бергенинин ачызында делегей чемпионунуң удурланыкчызы болур аргалыг болган». Ийе, Елена ам Грузин ССР-ниң шыдыраа организациязын төлээлеп турар. аңаа делегей чемпиону чораан Гаприндашвили, Чибурданидзе. делегей гроссмейстерлери Нана Иоселиани, Нана Александрия, Нино Гуриели. элээн каш делегей мастерлери, оларның иштинде кыстар аразында делегей чемпиону Кетеван Арахамия суглар аңаа шыдыраачы боол кижизиттинген. Ахмыловская ширин Сибирьден мурнуу чукче, Пицундаже, ол чер чурттуг Владимир Поляков-биле өг-бүле туткаш, каш чыл мурнунда көшкен. Гроссмейстерниң ашаа боду багай эвес шыдыраалаар, мастерге кандидат. А кол-ла сундулуг спорту — регби. Владимир Грузияның шилиндек командазының кежигүнү, бүгү-эвилелдиң улуг турнирлеринге үргүлчү киржип турар. Спортчу өг-бүледе дөрт харлыг Дана өзүп орар.

Елена Ахмыловская — биче сеткилдиг, эвилең кижи. ол удурланыкчы эштериниң спортчу мергежилин бедик-биле үнелээр. Ол чараш, аныяк херээжен спорттуң хөй хевирлеринге ынак. тенниске сундулуг, эштип турар, чоокта чаа даг хаакчызы база апарган.

— Спорт кижини кедергей сергелең болдурар — деп, Елена Ахмыловская бадыткаар. — Ол меңээ шыдыраачы кижиге. дыка дузалап турар, черле ынчаш күш-дамыр талазы-биле белеткел кижи бүрүзүнге кезээде албан херек чүүл-дүр.

Алексей СУЭТИН,
делегей гроссмейстери.
ПМА-ның шыдыраа тайылбырлакчызы.

ХУУЛГААЗЫННЫГ ДАШ

Сибирьниң ыдыктыг ленинчи черлериниң бирээзи Шушенскоениң улусчу чурук галереязында делгелгени бөгүн улус көргеш: «Чоннуң сагыш-сеткилиниң» дугайында ол ырлап турар» деп аразында чугаалажыр.

Ында Тываның ус-шевер сураглыг даш чонукчузу, РСФСР-ниң И. Е. Репин аттыг Күрүне шаңналының лауреады, Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи, республика, зона, эвилел болгаш даштыкыга болган делгелгелерниң киржикчизи Раиса Аракчааның чогаадыкчы ажылын делгеп көргүскен.

Делгелгениң ажыттынган хүнүнде Сибирьниң ленинчи черлеринче чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан экскурсиялап келген туристер, Шушенскоениң чурттакчылары — бистиң хөй санныг көрүкчүлеривис «Искра» кинотеатрга чыглып келгеннер. Чонар-даштан кылган хуулгаазын ышкаш көстүр бичии дириг амытаннарны болгаш кижилерни көөр дээн кижилер витриналар чанынга мырыңай сыңышпастап турган.

Тывага чонар-даш-биле баштай ажылдап эгелээн херээженнерниң бирээзи Раиса Аракчааның ажылы ээлдек чымчак көрүштүг-биле, таалалды хайныктырып, ырлап келир шыйыглары-биле өскелерниинден ылгалып турар.

Делгелгениң ажыдыышкынынга Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы С. Ш. Саая даш чонукчузу мастериң чогаадыкчы ажылының дугайында чугаалап берген. Р. Аракчааның бодун чыылганнар үр алыш часкаашкыны-биле уткуп, хөй-ле чечектерни белекке тывыскан.

Күзээшкиннер дептеринде ооң адынга дыка-ла хөй чылыг сөстерни бижээн. Оларның бирээзинде Болгарияның Ком. партия аппаратының харыысалгалыг ажылдакчызы Ангел Георгиев мынчаар бижээн: «Мен бөгүн Шушенскоеде бо делгелгеден кончуг улуг кайгамчык чүүлдү — улусчу ус шевер даш чонукчузунуң, улуг национал культураның кижизиниң ажылын көрүп тур мен. Бо делгелгеге көргеним ажыл бүрүзүн скульптураның сураглыг мастери А. Мойолдуң сөстери-биле илередип болур: «Ажыл хензиг кылдыр көстүп чытса-даа, кончуг улуг чогаал-дыр».

Л. РУДАКОВА,
Шушенскоениң улусчу чурук галереязының директору.

ЧУРУКТА: Шушенскоеде кодээ ажыл-агый техникумунуң сургуулу Оксана Бальчин чаңгыс чер чурттуглары Р. А. Аракчаа, С. Ш. Саая-биле кады.

Л. СУХОНОСОВАНЫҢ тырттырган чуруу.

ТВ

ИЮНЬ 2-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — «Мээ болгаш шенелде». Док. телефильм. 9.20 — Футболга делегейниң чемпионады. Мексикадан дамчыдылга. Бразилияның шилиндек командазы — Испанияның шилиндек командазы. 10.05 — Францияның шилиндек командазы — Канаданың шилиндек командазы. 10.50 — 10.55 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Чечектелиишкин теориязы». Док. телефильм. 15.20 — [illegible] ырлазы. 15.50 — «Карыыланаар, горнистер!». Алма-Атадан дамчыдылга. 16.25 — «Черниң тыртыжыышкыны». Раздан ГРЭС-тиң (Армения) дузалал ажыл-агыйының дугайында. 16.55 — «Италияга ужуражыышкын». Киноочерк. 17.15 — «Союзмультфильм» киностудияның мультфильми. «Портта». 17.30 — Нефть казып тывар талазы-биле Нефтеюганскиниң Кызыл Тук орденниг каттыжыышкынының ажылының дуржулгазының дугайында. 18.00 — Футболга делегей чемпионады. Бразилияның шилиндек командазы — Испанияның шилиндек командазы. Чапсарда (18.45) — Бөгүн делегейде. 19.50 — «Экранда кинокомедия». «Муңгарал чок турган». 21.00 — «Үе». 21.30 — В.-А. Моцарт «Дүнеки бичии серенада». 21.50 — «Рамитеде күс». Док. телефильм. 22.00 — 23.55 — Футболга делегей чемпионады. Францияның шилиндек командазы — Канаданың шилиндек командазы. Чапсарда (22.45) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Док. фильм. 8.40 — «Василий Буслаев». Уран-чечен фильм. 10.00 — Калининниң чурук галереязы. 10.25 — Композиторлар — уругларга. 11.25 — Орус чугаа. 11.55 — «Хлеб, алдын, наган». Уран-чечен фильм. 13.00 — Горькийниң күрүне филармониязының симфония оркестри ойнаар. Горький хоорайдан дамчыдылга. 13.25 — «Союзмультфильм» киностудияның мультфильми. «Лама болгаш ооң хелечии Балладың дугайында тоол». 13.45 — Кишинев хоорайның профтехөөредилгезиниң Культура бажыңының «Брыулец» деп танцының улус ансамблиниң оюн көргүзүү. 14.05 — «Кады бодаалыңар». «10 «а»-биле ажык чугаа». 15.00 — Балтий далай чурттарының чадаг-терге найыралдыг маргылдаазы. Финляндиядан дамчыдылга. 15.15 — Академиктиң хемелээшкинге чурттар аразының маргылдаазы. 15.45 — 15.50 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Балгазынның профтехучилищезинден дамчыдылга. 19.20 — Телемедээлер. 19.30 — «Азия төвү». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар». «Согун тоолче ужуп чорудар». 20.15 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Амыдыралга электроэнергияның камнаарының дугайында. 21.00 — «Үе». 21.30—22.55 — «Сөөлгү арт». Уран-чечен фильм.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

ХАЯЛАРДА, ХАНАЛАРДА...

Эргим номчукчулар, ылавыя аныяктар, сургуулдар, өөреникчилер! Сөөлгү хүннерде хоорай, суурлар кезип, чаңгыс чер чурттугларывыстың күш-ажылчы чедиишкиннерин сонуургап, оларның канчаар чурттап турары-биле таныжып чораш, бир-ле сагышка таарышпас, сеткилге четпес чүүлдү эскерип каан мен ийин. Ол дугайында силерге чугаалап, силер-биле сүмележип, силерниң бодалыңарны дыңнаксап келгенимден демир-үжүк сегирип алыр ужурга таварыштым.

Ол чүнүң дугайындал? Хаяларда, ханаларда болгаш өске-даа черлерде бижимелдер дугайында-дыр ийин. Эрги шагның төөгүлүг тураскаалдарының дугайында деп бодай бээриңер чадавас. Чаа шагның чазыыл чоктарының бижимелдериниң дугайында-дыр ийин.

Эргим номчукчу! Силер боттарыңарның таныш-көрүштериңерниң, дөргүл-төрелдериңерниң, квартираларынга, бажыңнарынга аалдап барып турар болгай силер. Ынчаарга кымның бажыңынга кире бергеш, ооң ханаларында оюп каан үжүктер, бижимелдер көрген силер? Сактып көрээлиңер. Чок-ла боор аа! Кандыг-даа кижи бодунуң чурттап орар оран-савазын арыг-силиг, шевергин тударын оралдажыр. оюп-бижиир хамаан чок бок-күзүрүм безин арттырбас, аштап, ширбип турар болгай.

А бо-ла боттарывыстың хүннүң-даңның эрттип, барып турарывыс хөй-нийти черлеринде янзы-бүрү бижимелдер чүге көстүп келирил? Оон туржук демги-ле арыг-силиг квартиралар, бажыңывыстың улуг чадазын дургаар ханаларны көрүңер. Бижимелдер, дүрзүлер... Олар кымны өөртүрүл, кымга таалалды болдурарыл, кандыг кижизидикчи утка-шынарлыгыл? Өөнүң ханазынга чүве биживес кижи чүге чадага чүве шокарлай бээрил? Бо айтырыглар мээп утаанымны шивегейлеп чор, аңаа чогумчалыг харыы тыппаан мен. Тодаргай болуру-биле каш чижектен маңаа кирип көрейн.

Каш-ла хонук мурнунда барыын талакы районнардан чоруп орган мен. Кызылче чоокшулап, Боом даанын баары-биле «чиик-карам» илдик чок халдып орган. Канчангаш, оң таламче көрүптеримге, хаяда бижик! Буттарым чайгаар-ла машинам тормозунда келген. Бижимелдерни топтап көрдүм. Эрги шагның деп бодаан идегелим дораан хөмүрерип баткан. В. Шаров, Е. Макунин баштаан «бижээчилер» аңаа «тураскаалды» чоокта чаа арттырып кааны билдинди. Ында «Монгуш»-даа, «Ооржак»-даа бар.

— Ооң ээлерин канчап билип алдың, эш Мергелдей?— деп сонуургаарыңар чадавас. Аңаа харыы бодуун: ол аттарны ында дыка улуг үжүктер-биле сиилбип каан болбазык-пе. Харын-даа В. Шаров «холунуң үжүүн» ийи черде арттырып каан. Боом хаязында оон өске-даа аттар, бижимелдер бар. **Оларны чурукка тырттырып алган мен. Бо.**

Барыын районнардан Кызылче кирер орук аксында № 2 автобустуң доктаар черинде сандайларны көрдүм. Эх, ында база-ла «сиилбикчилер» ат-сывын оюп, дыка-ла «ажылдааннар». Септелге кылган өйде ол сандайларны харыылаар улус ону дозулап, боттарының туразы-биле ат-сывын «мөңгежиткеннериниң» бижимелдерин дозу-биле чаап каантарын оралдашкан болду, ынчалза-даа чүве бүтпээн, ыяшка донгурак-биле оюп каан аттар кайын чагдынарыл?

Олут орар эвес мен. Ол-ла хүн хоорайлар аразының автобузунга олурупкаш, бир-ле район үнер дээш автовокзалга келдим. Чоруур хөлгем шагы четпээн боорга ап чораан чемоданым шыгжадып каар дээш «чүък шыгжаар чер» деп каан черже, адаккы каътче бадып кагдым. Ооң коридорунга кирип келгеш «Не курить!» (Таакпылап болбас!») дээн чарлалда элдептиг «эдилге» барын эскердим. Чүү элдептигил дээрге, ында «не» деп сөстү бир-ле хулиган былчайтыр-ла балаарын оралдажып турган. Бир эвес ол чок болур болза, «Таакпыла!» деп сөс үнүп кээр. «Торгаалы 1 рубль» деп чарлалдың санын база балаарын оралдашкан. Ол-ла ханаларда «Оюмаа», «Света», «Люда», «Таня», «Рада» деп аттарны, «ПТУ» деп адрести оюп каан. Та кымга, та чүге херек чүве? Ол чараш хананы та кандыг чылдагаан-биле үрээн чүве?

Вокзал чанында киоскилерге келдим. Оларда база «Таңды», «Чаа-Хөл», «Чадаана» деп черлер аттары, «ОАХ», «УЮД», «ТМД» деп үжүктер бижип каан. Кижи-ле кайгаар!

Дүүн эртен чүве. Хоорайның Кочетов кудумчузунга кылаштап чораш, бир-ле черже телефон долгаар апарган мен. Ук кудумчунуң 92 дугаарлыг бажыңының азыында телефон-автомат азып каан тур. Ооң тудазын сегирип ап чоруй, телефонуң ол чоок-кавызында черин көрүп кааш, аңгадаанымдан аксым ажыпкан тур мен. Ол хана шупту телефон дугаарындан бүткен дивес силер бе? Чок-чок! Харылзаа ажылдакчылары эвес, а аңаа телефон долгап келген кижилер дугаарны утпас дээш ол ханата демдеглеп алгылаан. Ол кара-бизирт саннар аразында «Регина—2-44-96», «Марина—2-48-41» дээн-даа дугаарлар бар.

А Кызылдың дөрткү микрорайонунда, «Автотехникум» деп автобус доктаар черден ырак эвесте телефон-автомат үгээнде база-ла ындыг «байдал». Ол үгекте «кижи алыр» чер чок, шуптузун оюп, кезип, автоматтың бодун безин шокарлап каапкан. **Ону база чурукка тырттырып алдым.**

Ол-ла кежээ Улуг-Хем кыдынынга селгүүстеп чораан мен. «Азия төвү» тураскаалга келдим. Ооң чанында сандайларының «салым-хуузу» база ындыг. Бирээзиниң чанынга олур мен. Аңаа ийи башкы эге класс өөреникчилерин эдертип алган селгүүстеп чорлар. Чаштарның чаптанчыгы-даа аажок, куштар ышкаш бижирээр чүве. Башкыларындан хөй-ле айтырыглар салып турарлар. «Азия төвү» деп сөстү англилеп бижээн черин безин номчуттулар. Чаш кижи черле ындыг, сонуургак.

Ол тураскаалдың ындыы, хемче талазынга барган соонда өөреникчилерниң бирээзи:

— Башкы, мында бижимелдер бар чүве-дир, номчуп чадай бердим. База төөгүлүг бижик боор, номчуп бериңерем!—деп диледи.

Шупту ол оолактың айыткан черинге барган. Мен база сонуургааш, четтим. Бистиң үениң «төөгүзү» болду. «Саша+Урана+ынакшыл» деп бир кижи оюп каап-тыр.

А тураскаал чанының шелүнде, хем талазынче көөр кижи туттунуп алгаш турар дыка узун ыяш бар. Ону көргеш, шуут кээртей бердим. Бичии-даа ак чер чок, шуптузун шокарлап каан. **Чуруу база бо.**

Бо даңзыны моон-даа уламчылап болур. Ийе, уламчылап болур. Автобустарга кире бээривиске кандыг ийик. Сандайлардан ханаларга чедир бижип каан. Хөй-нийти черлеринде туалеттер база ындыг. Харын-даа чамдык черлерде аскага эптешпес сөстер безин бижип каан. Чүдээ, бужары аажок.

Кымнар ындыг бижимелдер кылып турарыл? Ооң «авторлары» дээрден дүжүп, черден үнүп келбээн болгай. Боттарывыстың аравыста. Акшый берген кырганнар ону биживес, ажыл-ишчи кижилер ындыг өөдежок чүве кылбас, а чаштарның сагыжынга ындыг аңаа бижимел кылыр деп чүве кирбес. Ам элээдилер артып каар-дыр бе? Школаларның өөреникчилери, техникумнарның, ПТУ-ларның сургуулдары. «Чаа-Хөл», «Таңды» дээн сөстер ол бижимелдиң «авторунуң» төрээн чери эвес-пе. Барыын-Хемчиктен келген кижи дужа келбиже «Өвүр» деп кагбас болгай.

Эргим аныяк кижи! Бодуңнуң адыңның, фамилияңның, адаң адының эге үжүктерин, ынак кызыңның адын, төрээн чериңниң адын бир-ле черге оюп, сиилбип каан кижи! Бөгүнгү бо чугааны сээн-биле кылып ор мен. Ижин-кара чок чугаалажып көрээл даан. Төрээн булуңуң Шагаан-Арыгның (Эрзинниң, Туранның, Бай-Талдың...) адын бир-ле сандайга оюп, сиилбип каан дижик сен, а ол чериң ат-алдары бедиир бе? Чок! Харын-даа ону номчаан кижи ук суурда (хоорайда) дыка-ла өөдежок кижи бар-дыр аа деп боданыр. А ат-сывыңның эге үжүктери кымга херегил? Таанда бодуң адыңны бодуң утпас сен ыйнаан? Сени билир кижилер, бир эвес эш-өөрүң-биле найыралың эки болза, ол чокка-ла утпас ыйнаан. А танывас кижилерге ооң херээ шуут чок. Оон туржук Абаканга, Красноярскиге, Москвага... безин «Тыва фамилиялар, черлер аттары» бир-ле черге бижиттинген болгулаар.

Мындыг телеп чок чорукту канчап болдурбас бис? Маңаа школалар, өөредилге черлери, бажыңнарның чуртталга-ажыглал участоктары улуг рольду ойнаар ужурлуг. Кижизидилге ажылы чорудар херек. Ындыг «чурукчуларны» тудар, оларның үрээн черлерин септедир херек. Шак ындыг шыңгыы хемчег албас болза, бо чорук уламчылаар кирер-дир. А ооң кымга-даа ажыы чок, чүгле хоралыг.

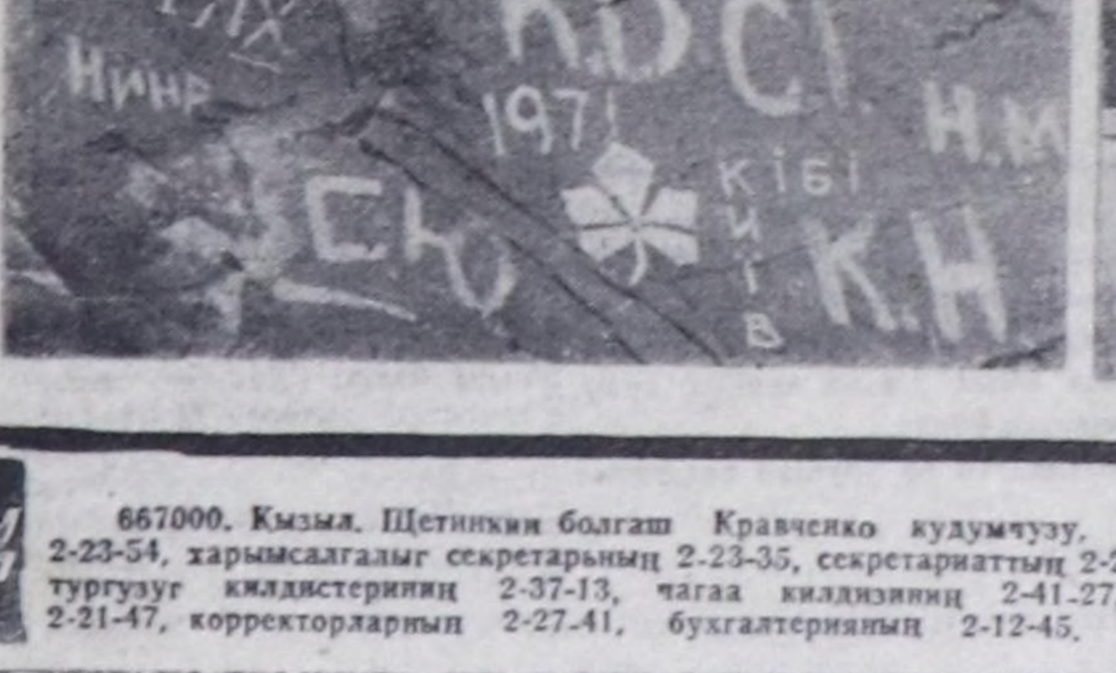

Агаар

Республикага бүргеп, аязыр чамдык черлерге чаъстаар, диңмирээр, хаттың дүргени секундада 9—14, күштелгенде, 15—20 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 5—10, хүндүс 21—26, чамдык районнарга 12—18 градус чылыыр.

Кино

ИЮНЬ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Детям: «После дождичка, в четверг» 11.20, **«Любовь и аэробика»** 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения на маленьких островах» 9.30, 10.50, **«Лунная ведьма»** 13.10, 15.00, **«Матвеева радость»** 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.00, **«Салон красоты»** 11.20, 16.50, **«День гнева»** 13.10, 15.00, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Илья Муромец» 12.00, **«Ошибка молодости»** 14.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к/т: **«Киносборник»** 12.00, **«Жертва обмана»** 13.20, 16.10, 19.00 шактарда.

ИЮНЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Поезд вне расписания» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ошибка молодости» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Набат на рассвете» 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

Шын Редакцияның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлегүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериязының 2-12-45. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг 3306.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкынының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01043.